

te izvještaj Nikoline Katulić o tome što se i kako radilo na seminaru u Skradinu i na Bribirskoj glavici.

Ovaj pak broj LATINA ET GRAECA donosi i recenzije triju knjiga koje su se nedavno pojavile i pobudile znatan interes. Riječ je o knjizi Helene Tomas koja po prvi put u našem kulturnom i znanstvenom prostoru nudi uvid u prapovijest Kikladskih otoka (recenziju je napisao Filip Budić), te o dvjema knjigama koje aktualiziraju pitanje kasne antike i ranog kršćanstva, a napisali su ih Mirjana Sanader i Dino Milinović. O knjizi Mirjane Sanader piše Vinka Bubić, a o Milinovićevoj Inga Vilogorac Brčić.

No uz radost ovog poleta mladosti pristižu nam, nažalost, i nesretne vijesti: izgubili smo prije nekog vremena našeg kolegu i prijatelja Radoslava Dodiga, vrlo agilnog filologa, o čijem djelovanju i djelu piše Jadranka Bagarić. Prije nekoliko tjedana izgubili smo i Marinu Bricko, sjajnu klasičnu filologinju, redovnog profesora na Katedri za grčki jezik Filozofskog fakulteta u Zagrebu, dugogodišnju suradnicu časopisa LATINA ET GRAECA. Nismo ni slutili da će netom objavljena knjiga njezinih prijevoda Filodemovih epigrama (sa sjajnom uvodnom studijom) biti naš posljednji susret... O Marininu radu i o svemu što nam je dala objaviti ćemo zapis u slijedećem broju LATINA ET GRAECA.

I na kraju, ali ne manje važno: ovim brojem našeg časopisa postigli smo potrebnu dinamiku objavljivanja, tako da vam ovaj broj dajemo na čitanje uz najbolje želje u novoj godini.

A kad je ovaj broj časopisa već bio u prijelomu pristigla nam je izuzetno važna vijest koju ne smijemo propustiti: voditelji seminara *Pharos* u Starom Gradu – a taj je seminar ove godine doživio svoje 22. izdanje (o čemu možete čitati na stranicama ovog broja časopisa) – nagrađeni su godišnjom državnom "Nagradom "Ivan Filipović", vrhunskim priznanjem u pedagoškoj struci. Bruna Kuntić Makvić, Jasna Jeličić Radonić, Inge Belamarić i Tonći Maleš postali su tako laureati za dostignuća u 2015. godini na čemu im srdačno čestitamo! Veliko je to priznanje predanom radu naših kolegica i kolege, ali i samom seminaru koji svojim sadržajem i kvalitetom postaje relevantna točka edukacijskih procesa u nas.

Barbara Pavlek Heraklo – Ἡρακλῆς θεός*

Heraklo (grč. Ἡρακλῆς) najpoznatiji je grčki heroj, usprkos činjenici (a možda upravo zbog činjenice) da velik broj više ili manje raširenih inačica priča o njegovom životu i djelima nikad nije kanoniziran.¹ Priče su vezane uglavnom za Argolidu i Tebu, no postoje i mnoge lokalne predaje u mjestima koja je Heraklo posjetio na svojim putovanjima.

Prema mitu sin je kralja bogova Zeusa i smrtnice, mikenske princeze Alkmene (grč. Ἀλκμήνη), kćeri Elektronove (grč. Ἠλεκτρούων).² Alkmenin je muž bio Amfitrion (grč. Ἀμφιτρώων), sin Alkaja ili Alkeja (grč. Ἀλκαῖος), sina Perzejeva. Amfitrion je vladao citadelom u Tirintu, a njegov stric Stenel (grč. Σθένης) naslijedio je svog brata Elektriona, Alkmenina oca, na mikenskom prijestolju.³ Alkmene je nazivana „Midejkom“ (Theoc. 24. 1-2), a njezin sin Heraklo zvan je „Tirinčanin“ (Callim. *Hymn.* 3. 146; Ov. *Met.* 7. 410). Citadele Mideja i Tirint zajedno s Mikenom bile su prema mitu sjedišta Perzejevih sinova.⁴

Iako je Heraklo primarno vezan uz Argolidu, u svom je rodnom gradu, beotskoj Tebi, štovan „više od drugih bogova“ (Isoc. 5. 32). Mit o pohodu Elektronovih sinova protiv Teleboejaca (pirata s otoka Tafa) koji su ukrali Elektronovu stoku objašnjava Heraklovo rođenje u Tebi. Amfitrion je, naime, vratio stoku Elektrionu i tako zadobio njegovo povjerenje i ruku njegove jedine kćeri, Alkmene. No u napadu bijesa, pod okolnostima koje mit jasno ne objašnjava, Amfitrion je digao ruku na govoda i slučajno ubio i samog Elektriona (Hes. Sc. 12-13). Osim što prema njezinoj želji nije smio taknuti svoju zaručnicu dok nije osvetio njenu braću i iskupio se za ubojstvo oca ratom protiv Teleboejaca, Amfitriona je iz Argolide prognao stric Stenel, novi mikenski kralj.

Amfitrion je odlučio tražiti očišćenje kod Kreonta u Tebi, u zamjenu za istrebljenje lisice koja je terorizirala tebansku zemlju (Apollod. *Bibl.* 2. 4. 6).⁵ Uz Kreontovu pomoć, Amfitrion je pobijedio Teleboejce i vraćao se u Tebu svojoj obećanoj ženi, no

*Ovaj je članak dio veće cjeline, autoričina magisterskog rada. U slijedećim brojevima LATINA ET GRAECA objavit ćemo još dvije cjeline u kojima autorica prati širenje Heraklova kulta Sredozemljem i osnivanje gradova koji su po Heraklu imenovani.

¹ Brill's New Pauly (2006) s.v. „Heracles“ (Graf, F)

² Zamarovský 1973, 18.

³ Ibid. 16. i 281.

⁴ Kerényi 1974 128; cf. Zamarovský 1973, 244

⁵ Kerényi 1974 129-130.

pretekao ga je Zeus: kralj bogova preuzevši Amfitrionov lik prevario je Alkmenu. Kasnije iste večeri vratio se pravi Amfitrion i pridružio se u ložnici zbnjenoj Alkmeni.

Rodila je blizance, Zeusova sina Herakla i Amfitrionova sina Ifikla (grč. Ἰφικλῆς) (Apolod. *Bibl.* 2. 4. 8).⁶

Heraklo je neobična mitološka osoba upravo zbog svoje dvostruke naravi: božanske i ljudske/herojske. Često je u tom kontekstu citirana i na različite načine tumačena Pindarova sintagma ἥρωας θεός (Pind. *Nem.* 3. 22).⁷ Herodot (Hdt. 2. 42-45) na svom putovanju kroz Egipat naišao je na kip „Heraklov” u hramu „tebanskog Zeusa” (Amon-Api u egipatskoj Tebi/No-Amonu; njegov sin Khonsu, bog Mjeseca⁸).⁹

Prema pričanju Egipćana, Herodot je zaključio da je Heraklo drevni egipatski bog, te da je grčki heroj samo nosio njegovo ime, kao što su i imena njegovih roditelja, Amfitriona i Alkmene, „od davnina podrijetlom iz Egipta”. Da bi potvrdio drevnost i božanstvo Heraklovo, Herodot odlazi u hram posvećen „Heraklu” (Melkartu) u Tiru. Zaključuje da najbolje postupaju „oni Grci koji su utemeljili i podigli dva Heraklova svetišta, pa mu u jednom prinose žrtvu kao besmrtniku s nadimkom Olimpijski, a u drugome mu žrtvuju kao junaku” (Hdt. 2. 44).¹⁰ Herodot svoje zaključke uglavnom zasniva na pričanju svojih vodiča, koji nisu uvijek pouzdani – često te priče nisu utemeljene na stvarnoj tradiciji. Iako Heraklo nije „uvezeno” drevno egipatsko božanstvo, ovo Herodotovo svjedočanstvo pomaže stvoriti veze između Herakla i njemu sličnih mitoloških osoba na istočnom Mediteranu. Važno je istaknuti razdvajanje „božanskog” Herakla i Heraklaheroja, koje se primjećuje već kod Homera (Hom. *Od.* 11. 601-604): u podzemnom svijetu Odisej susreće Heraklovu sjenku, dok je u isto vrijeme posve jasno da se Heraklo nalazi na Olimpu među blaženim besmrtnicima.¹¹

Je li Heraklo detronizirano drevno božanstvo, koje je nakon iskušenja među smrtnicima ponovno „zavrijedilo” božansku čast, ili je rođeni smrtnik koji je kroz svoja djela stekao herojsku slavu, a na kraju i apoteozu?¹²

⁶ Ibid. 131.

⁷ Bremmer 2006, 18; Stafford 2010, 230; o kultu heroja i razlikama o žrtvovanju olimpskim i htonskim bogovima (i herojima), cf. Farnell 1921, 95-6; Burkert 1985, 199-208; Bremmer 2006, 15-20; Stafford 2010, 231-237; Scullion 1994

⁸ Herodot. *Povijest.* ed. Dubravko Škiljan. 2. izd. Grčki i rimski klasici sv.4. Zagreb: Matica hrvatska, 2007. bilj. 36 i 37, 174.; cf. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=thebaegeo>

⁹ Stafford 2010, 229-30.

¹⁰ Herodot. *Povijest.* ed. Dubravko Škiljan. 2. izd. Grčki i rimski klasici sv.4. Zagreb: Matica hrvatska, 2007

¹¹ Farnell 1921, 97-8.

¹² Ibid.; cf. Stafford 2010, 239-43 smatra apoteozu glavnim uzrokom popularnosti Heraklova kulta; koncept je vjerojatno preuzet s Istoka (Burkert 1985, 210)

1.1. Podrijetlo imena – Hera i Heraklo

Jedna od priča govori da je Heraklo rođen kao Alkej ili Alkeides (Diod. Sic. 4. 10. 1), te da mu je ime Heraklo prorečeno u Delfima, jer „će steći besmrtnu slavu noseći ljudima pomoć” (Ael. *NA* 2. 32).¹³ L. R. Farnell odbacuje taj navod kao apsurdan; on smatra sasvim prirodnim sinu nadjenuti ime u čast božice braka.¹⁴ Etimologija Herakla povezuje s maćehom Herom (Ἥρα + κλέος = slava), prema analogiji s ostalim imenima na -κλῆς, poput Periklovog (Περικλῆς) ili Sofoklovog (Σοφοκλῆς).¹⁵

Martin Nilsson podsjeća da se imena junaka mitova i narodnih predaja obično ograničavaju samo na titulu (npr. Kralj, Princeza, itd.) ili su deskriptivna (npr. Crvenkapica ili u grčkoj mitologiji Edip, „otečenih nogu”).¹⁶ Deskriptivna imena mogu biti i nadimci ili epiteti, poput imena mjesta uz koje je mitološka osoba vezana ili imena naroda iz kojeg dolazi – takve su ličnosti nerijetko prerasle u eponimne heroje.¹⁷ Većina mitoloških imena ipak su vjerojatno u nekom periodu bila normalna osobna imena, no u historijskim vremenima nisu nadijevana djeci, jer su smatrana „herojskim” i samim time određenim tabuom. U helenizmu se stanje promijenilo: Heraklovo ime nije nosio niti jedan smrtnik do sina Aleksandra Makedonskog i Barsine – Aleksandar si je to mogao priuštiti, jer se smatrao potomkom Heraklovim (Theoc. 17. 26-7).¹⁸ Nilsson priznaje da je Heraklovo ime etimološki vezano uz Herino, no odbacuje interpretaciju preko mitologije i nudi rješenje prema kojem bi ime Heraklo bilo uobičajeno osobno ime, poput Dioklo, Atenoklo ili Hermoklo. Zbog razvoja mita i kulta Zeusovog sina Herakla, kao osobno ime ga je zamijenilo mnogo manje slavno – Heraklit. Nekada uobičajeno osobno ime postalo je imenom heroja pučkih predaja, možda inspirirano stvarnim junakom zvanim Heraklo, ili istom logikom kojom su junaci nama znanih bajki dobili imena poput „Ivica”.¹⁹

Već u antici tumačenje je Heraklova imena kao „onaj koji nosi Heri slavu” ili „onaj kojem je slava po Heri” bilo problematično.²⁰ Bio je prihvaćen mit prema kojem je Hera od Heraklova rođenja bila njegova ljuta neprijateljica: poslala je dvije zmije u kolijevku, no maleni Heraklo ih je udavio (Pind. *Nem.* 1. 33-52)²¹. U antici se taj paradoks pokušavao objasniti činjenicom da je Heraklo do svoje slave došao upravo

¹³ Kerényi 1974 128.; cf. Kretschmer 1916

¹⁴ Farnell 1921, 99-100.

¹⁵ PWRE15 1912, s.v. Herakles, 523-28. (Zwicker) citira *Etymologicum magnum* (Sylburg 1816, 435) i navodi teorije o etimologiji Heraklova imena; cf. Harrison 1908, 346; Kretschmer 1916; Rutgers 1970

¹⁶ Nilsson 1932 189-90.

¹⁷ Ibid. 191.

¹⁸ Ibid. 190-2.

¹⁹ Ibid. 191-2.

²⁰ Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

²¹ Kerényi 1974 134.

preko patnji što mu ih je uzrokovala Hera (Pind. Fr. 291).²² Navodno je na dan kad se Heraklo trebao roditi, nagovorivši Zeusa na zakletvu prema kojoj će „onaj čovjek nad svima susjedima vladat, onaj čovjek, što danas med nogama ženskim padne” (Hom. *Il.* 19. 109-111),²³ Hera zadržala božicu porođaja Ilitiju (grč. Εἰλειθυια) podalje od Alkmene i poslala je Nikipi, supruzi Stenela, sina Perzejeva, kralja u Mikeni. Tako se Euristej (grč. Εὐρύσθευς), sin Stenelov, rodio ranije od Herakla i postao gospodar Argolide.²⁴

Farnell ističe da u kultu nema spomena mržnje između Here i Herakla, baš naprotiv: Herin hram u Sparti izgradio je prema predaji upravo Heraklo; kasnija tebanska himna slavi ga kao sina Here i Zeusa, u Ateni je možda čak imao veze s Herinim kultom, a kasniji mit „pomiruje” Heru i Herakla nakon njegove apoteoze. Možda je ta legendarna netrpeljivost odraz rivalstva Herina Arga i Heraklove rodne Tebe. Heraklovo posve „ljudsko” ime za Farnella predstavlja dokaz da je Heraklo prvotno smrtni heroj, tek kasnije primljen među Olimpljane.²⁵

1.2. Izvori mita

U centru Heraklova mita svakako je poznatih dvanaest zadataka (grč. δωδέκαθλον)²⁶ Iako ih spominje već Homer (grč. ἄθλοι kao *terminus technicus*), u *Ilijadi* se konkretno spominje samo dovođenje Kerbera iz Hada uz Ateninu pomoć (Hom. *Il.* 8. 362-9), a o istom djelu govori Odiseju u podzemlju sjenka Heraklova (Hom. *Od.* 11. 616-627) – jer „...sam obilno on se med bozima besmrtnim časti, // Hebu gležanja krasnih imade tamo za ženu...” (Hom. *Od.* 11. 602-3).²⁷ Već Hesiodova *Teogonija* spominje pohod na Gerionova goveda (Hes. *Theog.* 287-94), ubijanje lernejske Hidre uz Jolajevu pomoć (Hes. *Theog.* 314-318) i nemejskog lava, kojeg je kao i Hidru, Hera poslala da napakosti Heraklu (Hes. *Theog.* 326-332).²⁸ Uz njih fragmenti izgubljenog vjerojatno Pisandrovog²⁹ epa o Heraklu iz 7. st. pr. Kr. spominju još i kerinejsku košutu, a Stesihor (7/6. st. pr. Kr.)³⁰ je opjevao pohod na Gerionova goveda i dovođenje Kerbera.³¹ Čini se da je do kraja arhajskog razdoblja poznat cijeli kanon dvanaest Heraklovih djela, prikazanih na metopama Zeusova hrama u Olimpiji (oko

²² Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

²³ Homer. *Ilijada*. ed. Stjepan Ivšić & Tomo Maretić. 8. izd. Biblioteka Vijenac 23. Zagreb: Matica hrvatska, 1987.

²⁴ Kerényi 1974 132.

²⁵ Farnell 1921, 99-101; o odnosu Herakla s Atenom i Herom cf. Harrison 1908, 300-303; 316

²⁶ Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

²⁷ Homer. *Odiseja*. ed. Stjepan Ivšić & Tomo Maretić. 6. (Matičino 5.) izd. Biblioteka Vijenac 24. Zagreb: Matica hrvatska, 1987.

²⁸ Tullon 2012 1, 8.; vidi Prilog 1

²⁹ Škiljan et al. 1996, 468.

³⁰ Ibid. 549.

³¹ Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

470-456. g. pr. Kr.)³² Redosljied se ustalio u helenizmu, kako ga donosi Diodor (Diod. Sic. 4. 11-27): (1) nemejski lav, (2) lernejska Hidra, (3) erimantski vepar, (4) kerinejska košuta, (5) ptice sa Stimfalskog jezera, (6) Augijeve staje, (7) kretska bik, (8) Diomedove tračke kobile, (9) pojas amazonske kraljice, (10) Gerionova stoka i naposljetku, (11) Kerber i (12) zlatne jabuke Hesperida.³³

Prvih šest zadataka vezano je uz Peloponez, i to najprije uz granice same Argolide (1, 2), pa uz susjedne Arkadiju (3, 4, 5) i Elidu (6)³⁴, dok se drugih šest nalazi izvan granica Peloponeza i „poznatog svijeta” – horizontalno s obzirom na geografski položaj: južno (7), sjeverno (8), istočno (9) i zapadno (10, 12) u odnosu na Peloponez – te vertikalno, u podzemnom svijetu (11).³⁵ Antički mitografi osim ovih dvanaest zadataka

(grč. ἄθλοι ili ἔργα) spominju i priče o Heraklovim događajima između pojedinih zadataka (epizode, grč. πάρεργα, od kojih su poznati npr. svađa s Kentaurima, borba s divom Antejem, borba s Meropima na Kosu, služba kod Omfale itd.³⁶), te djela (grč. πράξεις), koja opisuju kasnije Heraklove ratne pohode (protiv Pila, Eleje, Sparte i Troje) i doživljaje Herakla kao jednog od Argonauta.³⁷

Većina priča o Heraklovim pothvatima odnosi se na borbu s čudovištima (životinjama, mitskim bićima i ljudima) koja utjelovljuju primitivne, divlje, neprirodne karakteristike i pobude (deformiranost, incest, bestijalnost, monstroznost, izvrnute spolne uloge, barbarizam, ljudske žrtve).³⁸ Heraklo ne preže ni pred čim, istrebljuje zlo, svrgava i postavlja vladare, osniva svečanosti i gradove.³⁹ Može se zaključiti da je Heraklovih dvanaest zadataka moralo osigurati granice Argolide (1, 2), proširiti utjecaj na susjednu Arkadiju i Elidu (3-6), donijeti civilizaciju okolnim barbarskim narodima (7-9) i istražiti daleki zapad (10, 12), pomičući granice poznatog svijeta (grč. οἰκουμένη).⁴⁰ Podrijetlo predaja o Heraklu treba tražiti u praindoeuropskim i preindoeuropskim, a paralele u egipatskim i bliskoistočnim mitovima.⁴¹

Heraklovo rođenje u Tebi u obitelji Tirinčanina Amfitriona i služenje gospodaru Mikene u poslovima vezanim za sjeverni Peloponez, dio je mita koji nalazimo već kod Homera.⁴² Heraklov mit, raširen po Grčkoj, već je u Homerovo vrijeme lokaliziran u centrima mikenske civilizacije Tebi, Tirintu i samoj Mikeni. Nilsson smatra da se

³² Barringer 2005 214-5.

³³ Tullon 2012 1. ; cf. (osim zadnja 2 zadatka) Nilsson 1932, 213-4. ; za sveobuhvatnu studiju Cf. Brommer 1953

³⁴ Tullon 2012 4.

³⁵ Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F); cf. Brommer 1953, 62 Bader 1983, 219-21; Jourdain-Annequin 1989b, 305

³⁶ Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F) 29

³⁷ Nilsson 1932, 194-5.

³⁸ Tullon 2012, 6, 10. ; cf. Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

³⁹ Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F)

⁴⁰ Tullon 2012, 2 (bilj. 8), 5-6;

⁴¹ Brill's New Pauly (2006) s.v. "Heracles" (Graf, F); cf. Burkert 1985, 88-94

⁴² Levy 1934, 42. ; cf. Nilsson 1932, 207.

vezanje Herakla uz mikenske centre moralo dogoditi u vrijeme prosperiteta citadela, jer iako je kasnije Teba ostala važan grad, Mikena, a posebno Tirint, izgubili su svoju moć. I u samom mitu reflektiraju se odlike mikenske civilizacije: Heraklo, princ u Tirintu, izvršava zadatke kao vazal Euristeja, kralja u Mikeni, glavnoj citadeli Argolide. Ubijanje divljih životinja i čudovišta poznat je motiv lokalnih mitova koji se vežu za Argolidu i Arkadiju, mjesta nastanka i izbjeglištva mikenske civilizacije, što prema Nilssonu pokazuje njihovu starost: eponimni heroj Arg ubija bika, Satira i Ehidnu, megarski heroj Alkatoj ubija lava, a Heraklov otac Amfitrion teumesijsku lisicu. Heraklovi poslovi prema tome dio su bogate tradicije. Oni najraniji, Homeru poznati, osim lava i Hidre, vezani su za mistični otok Hesperida na zapadu i na ekspediciju u podzemni svijet. Suočavanje junaka sa Smrću i pobjeda koja ga dovodi do apoteoze nisu grčki koncept i trebali bi, prema Nilssonu, pripadati „predhelenskoj” jezgri mita.

Putovanje u Had izvorno je moglo sadržavati borbu na Vratima (grč. πύλαι) Podzemlja, kasnije preoblikovanu u rat protiv Nelejevog Pila (Πύλος) na Peloponezu.⁴³ Otok Hesperida na krajnjem Zapadu lako bi mogao biti identičan s idejom Elizija, koja se nalazi kod većine indoeuropskih naroda.⁴⁴

Zanimljivi su određeni detalji koji bi potvrdili starost jezgre mita o Heraklovim poslovima. Kretska bik mogao bi biti reminiscencija na minojsku ikonografiju i rituale vezane uz tu životinju, prisutnu u palačama koje su kasnije nastanjivali Mike-njani. I u priči o Diomedovim tračkim kobilama, kao i epizodi o krađi Laomedontovih konja u Troji, radi se o paru konja, jer i Heraklo se, kao i homerski kraljevi, vozi u kolima, ne jaše. Lov na divlje životinje (lavove, veprove, jelene) glavni je motiv mikenske umjetnosti, a Heraklovi prvi zadaci vezani su upravo za istrebljivanje divljih životinja.⁴⁵ Interesantno je Pauzanijino svjedočanstvo iz Tebe (Paus. 9. 11. 1), koje spominje ruševine „Amfitrionove kuće” kraj gradskih vrata i natpis koji svjedoči da su je izgradili Trofonij i Agamed. Plutarh (Plut. *Mor. De gen.*, 577e-f) donosi nigdje drugdje potvrđeno svjedočanstvo o pljačkanju „Alkmenine grobnice” u beotskom Haliartu od strane spartanskog kralja Agesilaja. Iako otvaranje grobova, pljačkanje i prenošenje kostiju nije bila rijetkost,⁴⁶ zanimljivo je da u ovom slučaju kosti nisu pronađene, a među oskudnim grobnim priložima našla se i brončana pločica ispisana znakovima koji su Spartance podsjetili na egipatsko pismo, pa su kopije teksta poslali u Egipat. No ni egipatski svećenici očito nisu mogli pročitati zagonetni natpis, pa je Arthur Evans zaključio da se vjerojatno radilo o minojskom pismu.⁴⁷ Radilo se bilo o minojskom linearu A, bilo o mikenskom linearu B, ako se ovaj neobičan odlomak shvati ozbiljno, vjerojatno je i ovdje riječ o grobnici iz geometrijskog

⁴³ Nilsson 1932, 207-214.

⁴⁴ Ibid. 214-15.; cf. Puhvel 1969; Burkert 1985, 86, 94-98; cf. Jourdain-Annequin 1989a, 251-52

⁴⁵ Nilsson 1932, 216-219.

⁴⁶ Antonaccio 1995, 266, bilj. 75.

⁴⁷ Evans 1909, 107; cf. Hall 1915, 218-9.

razdoblja ili čak brončanog doba, koja je proglašena „grobom heroja” i tako postala kultno mjesto – takva praksa nije bila neuobičajena.⁴⁸

Prema tome, jezgra mita mogla bi potjecati iz mikenskih vremena, priča o junačkim ratnim i lovačkim pothvatima čovjeka po imenu Heraklo. Oko toga s vremenom su se mogli nanizati elementi narodnih priča poput borbe s čudovištima, što je rezultiralo nizom priča o poslovima povezanih motivom službe kod kralja Mikene, dominantne citadele. Ukazala se potreba i za pričama o rođenju i smrti popularnog heroja, ali i objašnjenje veze njegovog imena s Herom, što je rezultiralo pričom o mržnji kraljice bogova prema muževu kopiletu. Nilsson predlaže da je nekad kraj priče možda činila plovidba na Zapad do blaženog vrta Hesperida, kasnije zamijenjen beotskom pričom o smrti heroja na gori Eti i njegovom apoteozom.⁴⁹

Farnell se ne slaže s teorijom o mikensko/minojskom podrijetlu Herakla, ali ni s tezama svojih prethodnika o dorskom (O. Müller) ili općenito sjeverno-grčkom (U. von Wilamowitz-Moellendorff u predgovoru Euripidovom *Heraklu*, 1895.⁵⁰) podrijetlu Heraklovom, koje izlaže u svojoj knjizi zajedno s dokazima o Heraklovom kultu po cijeloj Grčkoj i kolonijama.⁵¹ Zaključuje da Heraklo „...nije dominantno dorski heroj i rijetko, ako ikada, objekt njihova zanosna štovanja. On nije vođa njihove kolonizacije niti ranih migracija, stoga njegovo ime u antičkim tekstovima nije nikad samo po sebi indikacija dorske naseobine.”⁵² Za Dorane je Heraklo važan kao predak spartanskih kraljeva i jednog od tri dorska plemena nazvanog po njegovom sinu Hilu (Υλλεΐς), i vjerojatno je čašćen kao heroj u svim dorskim državama, no kako je upravo u najranijim dorskim naseobinama (na Kreti, Rodu i dorskom Hersonezu)

⁴⁸ Kerényi 1974, 138-9; Kult heroja vezan uz grobnice iz mikenskog perioda poznat je od posljednje četvrtine 8. st. pr. Kr. a datira se prema nalazima geometrijske keramike i zavjetnih darova uz životinjske žrtve, pronađene najčešće u prilaznim hodnicima (dromos) mikenskih grobnica. Međutim, nema dokaza da su i u mikenskom razdoblju isti pokojnici štovani kao heroji, pa se pretpostavlja razvoj kulta pod utjecajem epskog pjesništva. cf. Burkert 1985, 203-4; Antonaccio 1995

⁴⁹ Nilsson 1950, 219-20.

⁵⁰ von Wilamowitz -Moellendorff 1895, 1-8; cf. Burkert 1985, 78-9

⁵¹ Farnell 1921, 95-145 o začecima štovanja Herakla kao heroja i kao daimon do ustanovljenja njegovog božanskog kulta; kult spominje najprije u Sikionu (96, 112, cf. ; Stafford 2010, 232), zatim u Atici, Beotiji (posebno Tebi), Itomi i na Andru (96), u Tesaliji (105; regija oko gore Ete; o ritualima Cf. Burkert 1985, 63), Atici (107-110 lokaliziran u atenskim demama Melite i Kinosargu, te Maratonu; cf. Stafford 2010, 234-37), u Megaridi i Korintu nije osobito popularan (111), čak niti u Argolidi, Meseniji i Lakoniji (111-115); u Sparti se časti kao predak kraljeva, ali nije glavno božanstvo (116); dalje kult na Kosu (119-122; cf. Ibid., 234), Rodu (122-23; cf. Ibid., 233), te u Arkadiji (Tegeja, u vezi s Auge, 135); od kolonija koje su njegovale Heraklov kult spominje Milet (137), pa kolonije koje nose Heraklovo ime, Herakleju Pontsku (131-2), Herakleju na Latmu (138) i Herakleju Minoju (132), zatim vrlo popularan kult na zapadu u Tarentu, Akragantu (133), Krotonu (138), Agiriju (139), do Masalije (139); na Siciliji i Sardiniji često se slavi zajedno s Jolajem (139); zanimljiva je njegova odsutnost na Kreti (Burkert 1985 210); za kult na Tasu cf. Jourdain-Annequin 1989b, 160

⁵² Farnell 1921, 134; cf. Ibid. 102-105

njegov kult najslabije posvjedočen, njegovo primarno značenje je ono panhelenskog heroja, kojeg mit i kult vežu za mnoga mjesta grčkog Mediterana.⁵³

Françoise Bader u grupi svojih članaka dokazuje da mit o Heraklu u sebi sadržava povijest razvoja tehnologije i ljudske misli od paleolitika do brončanog doba. Nao- ružan toljagom i lavljom kožom, on lovi (košutu) i bori se protiv divljih zvijeri koje ugrožavaju njegov zavičaj (lava, vepa). Neolitički agrikulturalni ambijent prisutan je, prema Bader, u pričama o Augijevim stajama (navodnjavanje skretanjem rijeka Alfeja i Peneja?), pripitomljavanju divljih tračkih kobila i kretskog bika, te krađi Gerionove stoke. Borba mačem (silazak u podzemlje) i strijelama (stimpalske ptice) sugerira početak metalurgije, bakreno i brončano doba.⁵⁴ Praindoeuropski mit o ciklusu stoke rekonstruirao je Bruce Lincoln.⁵⁵ Stoka koju „nebeski vladari” daju narodu, biva ukradena od neprijatelja koji obično ima lik zmije i/ili tri glave. Junak-ratnik zvan *Trito ponovno osvaja stoku i daje ju žrtvovati bogovima.⁵⁶ Toj strukturi odgovaraju Heraklova krađa Gerionove stoke (trostruko tijelo), ali i borba s lernejskom Hidrom (zmijska narav), iako u vrlo preoblikovanom obliku.⁵⁷ Walter Burkert smatra da Heraklovo dovođenje stoke iz krajeva „s one strane” (engl. beyond), sa Zapada, pokazuje vezu rane indoeuropske religije sa šamanističkim praksama još iz paleolitika, budući da je glavna svrha šamana bila dovođenje lovine iz podzemnog svijeta kako bi se osigurao prosperitet zajednice. U indoeuropskoj religiji ta je povezanost životinja, „blaga” i podzemnog svijeta itekako vidljiva: bog podzemlja nerijetko je i bog obilja, bogat stokom.⁵⁸

Gertrude Rachel Levy je uspoređujući prikaze na akademskim pečatnjacima pronađenim pri iskopavanjima čikaškog Orijentalnog Instituta (Oriental Institute, University of Chicago) u Iraku (Tell Asmar, Eshnunna) s grčkom ikonografijom vezanom uz Herakla, predložila njegovo orijentalno podrijetlo. Na pečatima se nalaze prikazi vjerojatno vegetacijskog božanstva s lavljom kožom, toljagom i lukom i strijelom, ikonografskim motivima tipičnim za Herakla. Također, pojavljuje se sedmeroglava zmajolika zvijer kojoj ljudski lik odsijeca glave, a uz junaka koji se suprotstavlja „Hidri” nalazi se ponekad i njegov pomagač s bakljom u ruci (Jolaj iz grč. mita).⁵⁹ U nastavku članka Levy, priklanjajući se mišljenju L. R. Farnella da je Heraklo-smrtnik kroz svoja herojska djela stigao do apoteoze,⁶⁰ odvaja Herakla-čovjeka od Herakla-boga,

⁵³ Ibid.103-135.

⁵⁴ Tullon 2012, 2-3; prema: Françoise Bader, „Les travaux d'Héraclès et l'idéologie tripartite”, in Corinne Bonnet et Colette Jourdain-Annequin (dir), Héraclès. D'une rive à l'autre de la Méditerranée. Bilans et perspectives, Bruxelles / Rome, Institut historique belge de Rome, 1992, p. 7-42; cf. Bader 1983, 222-4.

⁵⁵ Lincoln 1976

⁵⁶ Mallory 2006, 175-6.

⁵⁷ Lincoln 1976, 44, 46, 54-6, 60-1

⁵⁸ Burkert 1979, 83-98; cf. Puhvel 1969; vidi 4.2.

⁵⁹ Levy 1934, 41-2; cf. Burkert 1979, 80-2, bilj.2.

⁶⁰ Farnell 1921, 98.

te njegov mit kroz „predhelensko” i „helensko” razdoblje uspoređuje s orijentalnim mitološkim osobama. Za razliku od Jane Harrison⁶¹, Levy ne smatra da je „predhelenski” tirintski i tebanski heroj ikad zasjenjen prastarim idskim Daktilom Heraklom. Pauzanijina priča o osnutku Olimpijskih igara od idskih Daktila i svjedočanstva o kultu Herakla kao božanstva plodnosti (Megalopolis, Tespije, Mikalesos) mogla bi se, prema Harrison, protumačiti kao izbljedjeli kult herojabožanstva godišnjeg ciklusa (*eniautos daimon*) čiju ulogu ritualno preuzima pobjednik igara okrunjen krunom od zelenila.⁶² Tome se može pridružiti interpretacija Sofoklovihi *Trahinjanki* Jane Harrison, prema kojoj novi *daimon* Heraklo pobjeđuje starog, Aheloja, koji se prikazuje kao bik, zmija i čovjek (*Agathos daimon*)⁶³. Heraklo mu otkida rog (*cornucopiae*, rog obilja) i ženi se Dejanom, kako mu je prorečeno u Hadu (ἑρὸς γάμος)⁶⁴. U tu je teoriju uključena i pretpostavljena solarno-lunarna simbolika *Trahinjanki* i uopće Heraklova mita: dvanaest poslova izvršanih u dvanaest godina, dvanaest mjeseci radnje drame simboliziralo bi sunčevu godinu (grč. μέγας ἐνιαυτός); Heraklova smrt na kraju tog ciklusa mogla bi se shvatiti kao godišnja žrtva heroja (kasnije je žrtvovano jednom godišnje heroju u čast). Za pomoć kod izvršavanja zadataka Heraklo se obraća Heliju – Suncu, posuđujući njegovu zlatnu čašu za plovidbu na Zapad (Apollod. *Bibl.* 2. 5. 10). Harrison čak pretpostavlja da je borba s Hadom na Vratima podzemlja borba mladog Sunca na izlasku sa Suncem na zalasku, no ističe da Sofoklo kao ni Pisandar s Roda i Panijasad iz Halikarnasa⁶⁵ od kojih je možda preuzeo inspiraciju za svoju dramu *Trahinjanke*, vjerojatno nije bio svjestan prastarih Heraklovihi elemenata kao božanstva plodnosti povezanog s godišnjim Sunčevim ciklusom, nego je samo slijedio pjesničku tradiciju.⁶⁶ Simbolika solarne godine i zodijaka prati Heraklove zadatke: među zvijezde je otpremio nemejskog lava i (navodno) čudoviš-

⁶¹ Harrison 1912, 364-381.

⁶² Levy 1934, 43; cf. Harrison 1912, 370-1. Jane E. Harrison pripadala je tzv. „ritualistima” s Cambridgea, grupi antropologa s prijelaza 19/20. st. koji su razvoj grčkog mita tumačili funkcionalistički prema primitivnim ritualnim praksama koje su se zadržale u kultu, a iz kojih je mit potekao. Jedan od glavnih konstruktata ritualista upravo je *eniautos daimon*, bog koji umire i ponovno se rađa. On u grčkoj mitologiji kao takav ne postoji, ali su Harrison i suradnici smatrali da ga se može prepoznati u mnogim božanstvima prvenstveno maloazijskih kultura. Njihove su teorije smatrane kontroverzima i do danas se uzimaju sa zadržkom, iako su utjecali na mnoge kasnije znanstvenike. Cf. Arlen, Shelley. *The Cambridge Ritualists: An Annotated Bibliography of the Works by and about Jane Ellen Harrison, Gilbert Murray, Francis M. Cornford, and Arthur Bernard Cook*. Metuchen, N.J.: Scarecrow Press, 1990.

⁶³ „Dobar daimon”; najčešće suprug Tihe (grc. Τύχη), personifikacije povoljne, „dobre sreće” Harrison 1908, 578-9; takadđer epitet Dioniza-Jakha u Eleuzini (Ibid. 543) i Zeusa Melihija (Ibid. 356)

⁶⁴ „Sveti brak”, ritualno sjedinjavanje vladara / vladarice i svećenika / svećenice koji utjelovljuje božanstvo. Cf. Burkert 1985, 108-9

⁶⁵ Škiljan et al. 1996, 456; 468.

⁶⁶ Harrison 1912, 367-70; cf. Burkert 1979, 94

nog raka koji je uz Hidru gospodario lernejskom močvarom.⁶⁷ L. R. Farnell ne slaže se s Harrison: smatra da je narodni heroj Heraklo tek kasnije (5. st. pr. Kr) privukao na sebe elemente solarno-vegetacijskog božanstva. Heroj koji se bori protiv zla svake vrste, pa i smrti, postaje općeniti zaštitnik (Ἀλεξίκακος), a seljaci ga zazivaju ponajviše za zaštitu polja i žrtvuju mu kod raznih poslova.⁶⁸

U orfičkim tekstovima Heraklo se javlja kao „sila prirode” (grč. ἡ δύναμις τῆς φύσεως), personifikacija prirode poput glavnog boga akadške Eshnunne, Tišpaka.

Orfička himna (XII) Heraklu se obraća s mnogo za njega neobičnih epiteta i opisuje ga kao božanstvo koje vitla svojom granom (grč. κλάδος), ne toljagom (ρόπαλον) da bi rastjeralo kugu i zlo.⁶⁹ Orfički elementi mogu se naći kod Hijeronima iz Egipta (1. st. pr. Kr.?), koji je, čini se, pisao pod imenom logografa Helanika iz Mitilene⁷⁰, a citirao ga je Damaskije (5/6. st)⁷¹, gdje se Heraklo spominje kao krilata zmija rođena od vode i zemlje, s tri glave lava, boga i bika, poistovjećuje ga se s Kronom. Drugdje se spominje da je ta zmija položila jaje iz kojeg je nastao svijet. Levy to uspoređuje s babilonskim epom o stvaranju svijeta, gdje je bog Marduk, raspolovivši kaos (božica Tiamat), napravio nebo i zemlju. (Enuma Eliš; IV, 137⁷²). Iako su orfički tekstovi nepouzdana podrijetla i datacije⁷³, činjenica je da je u Grčkoj ipak postojalo vjerovanje u Herakla – „daimona”.⁷⁴ Levy ukazuje na sličnost ideje Herakla kao boga koji umire svake godine (kao i Hipolit-Virbije, miljenik Dijane Nemorensis⁷⁵), možda prikazane na dvostrukim bistama mladog i zrelog muškarca (npr. Vatikan, muzej Pio Clementino), s prikazima Marduka s dva lica na akademskim pečatima. Postoje i prikazi dvostrukog Herakla na novcu Barisa u Pizidiji (iz doba Septimija Severa⁷⁶) koji možda prikazuju „smrtnog” heroja Herakla (njegovu sjenku u Hadu) i „božanskog” Herakla, koji uživa besmrtnost na Olimpu s Hebom.⁷⁷

⁶⁷ Kerényi 1974, 144.; cf. Rutgers 1970, 246.; Higin, *Astronamica* (A. Le Boeuffe, 1983, dostupno na <http://latin.packhum.org/loc/899/1/0#0>, pristupljeno 1. 3. 2015) spominje Herakla kao zvijezde „Čovjeka koji kleči, (Engonasin; op. cit. 2. 6) i drži lava (op. cit. 2. 24), također kao „držača zmije” – Ladona iz vrta Hesperida ili zmije koju je ubio u Omfalinoj službi (op.cit. 2. 3. i 2. 14); tu je i Heraklova „strijela” (op.cit. 2. 15), Kentaur Hiron kojeg je njome ranio (op. cit. 2. 38), „rak” kojeg je ubio u Lerni (op. cit. 2. 23) i „mliječni put” koji je nastao kad je Hera podojivši ga prosula mlijeko (op. cit. 2. 43)

⁶⁸ Farnell 1921, 102; o Heraklovom kultu kao zaštitnika zdravlja ljudi i njihovih polja, cf. Jourdain-Annequin 1982, 256; Salowey 1995; o Heraklu kao heraju koji mijenja krajolik i stvara plodno zemljište Diod. Sic. 4. 18. 6-7; 4. 24. 3; o Heraklu i toplim izvorima Cf. Farnell 1921, 150

⁶⁹ Levy 1934, 44., cf. Harrison 1908, 166-67 173; Harrison 1912, 364-366.

⁷⁰ Škiljan et al. 1996, 278.

⁷¹ Ibid. 117-8.

⁷² King 1902, <http://www.sacred-texts.com/ane/stc/stc07.htm>, pristupljeno 1. 2. 2015.

⁷³ Škiljan et al. 1996, 450.

⁷⁴ Levy 1934, 44-5.

⁷⁵ Frazer 1894, 7.

⁷⁶ <http://www.tantaluscoins.com/coins/10262.php>, pristupljeno 1. 2. 2015.; Von Aulock, Münzen und Städte Pisiadiens II, 259, pl. 7.

⁷⁷ Levy 1934, 45

Miješanje htonskih i solarnih elemenata prisutno je u sumerskoj, akadskoj i feničkoj religiji. Na akademskim pečatima može se naći prikaz solarnog božanstva unutar vrata. Herodot je u Tiru vidio anikonični prikaz feničkog boga Melkarta postavljen upravo između dva stupa, od zlata i smaragda (Hdt. 2. 44). Melkartovi stupovi u Gadeiri (Cadíz) prema Arijanu (Arr. *Peripl. M. Eux.* 64,72) predstavljaju mjesec i godine, dok ih Herodot (citirao kod Clem. Al. *Strom.* 1. 15,73,p. 360) zove „nebeskim stupovima” koje je Heraklu dao frigijac Atlas. Na akademskim se pečatima nalaze i prikazi solarnog božanstva u čamcu nalik na čašu. Levy povezuje dvije epizode iz Heraklova mitskog korpusa s babilonskim Ninurtom i Mardukom: borbu Herakla s Hadom na Vratima podzemlja (Hom. *Il.* 5. 397) uspoređuje s borbom Marduka (izvorno Ninurte) s Enmesharrom (akadskim bogom podzemlja); također, Heraklovo oslobađanje Prometeja od orla uspoređuje s Ninurtinim oslobađanjem Marduka od pticolikog boga Zu, kradljivca tablica sudbine.⁷⁸

Zanimljive su i usporedbe Herakla s kiličkim bogom Sandasom, čiji se lik javlja na kiličkom novcu noseći dvostruku sjekiru, onu istu koju je Heraklo prema grčkoj predaji (Plut. *Quaest. Graec.* 301f) oteo amazonskoj kraljici Hipoliti i poklonio lidijskoj kraljici Omfali kod koje je služio i navodno s njome zasnovao dinastiju lidijskih kraljeva. Sandas (ili Sandon), osim što bi mogao pripadati tipu „mladog miljenika” Božice Majke, jedno je od anatolijskih vegetacijskih božanstava koje periodički umire i ponovno se rađa. On umire na lomači, kao i Heraklo na gori Eti, Melkart u Tiru, ili Kingu u Babilonu. Prikaze rituala paljenja Sandasovog kipa možda se može prepoznati na helenističkom novcu iz Tarza⁷⁹. O podizanju hramova Herakla-Melkarta i Astarte u Tiru govori Josip Flavije (Joseph. *AJ.* 8. 6. 1), spominjući ritual „Heraklova buđenja” (grč. Ἡρακλέους ἔγερσις) koji je možda bio povezan s paljenjem Melkartova kipa.⁸⁰ Spaljivanje mrtvog vladara u Anatoliji već je od hetitskih vremena značilo apoteozu.⁸¹ Lidijski kralj Krez (navodno potomak Heraklov), fenički kralj Hamilkar (koji je posvetio Melkartov hram u Tiru) i Sardanapal (navodni posljednji asirski kralj, Sardas u ljudskom liku), sami su se spalili na lomači da bi zadobili besmrtnost, po uzoru na svog boga. U Babilonu su prijestolonasljednici nasljeđivali i žene svog prethodnika, što je možda vidljivo u *Trahinjankama*, kada Heraklo sinu Hilu ostavlja mladu suprugu Jolu.⁸²

Kad su Argolidi zaprijetele čudovišne zvijeri, Heraklo je pozvan (Diod. Sic. 4. 10. 6) ili se sam vratio u Tirint, grad iz kojeg mu je otac Amfitrion bio prognan zbog uboj-

⁷⁸ Ibid., 45-6; cf. Farnell 1921, 142-144; Burkert 1985, 208-11; Jourdain-Annequin 1989b, 126-27, 157-162

⁷⁹ <http://wildwinds.com/coins/sg/sg5672.html>, pristupljeno 1. 2. 2015.; cf. Levy 1934, 51-2; cf. Farnell 1921, 139141

⁸⁰ Levy 1934, 47-8.; cf. Farnell 1921, 137-8, 140-2; Burkert 1985, 210

⁸¹ Matasović 2000, 96

⁸² Levy 1934, 47-8.; cf. Frazer 1907, 91-138.

stva tasta Elektriona (Eur. *HF* 16).⁸³ Tim krajem upravlja upravo Hera Argivska, čiji hram leži između Mikene i Tirinta, a čini se da je prije Heraiona u Tirintu bila štovana kao zaštitnica citadele.⁸⁴ Heraklo, mladi heroj, dolazi služiti kraju kojim gospodari Hera, kraljica bogova, zaštitnica braka, kći Reje, grčke varijante Velike Majke bogova.⁸⁵ Ime Reja spominje se samo u mitovima, dok je u kultu prisutna kao Majka (Bogova) (Μήτηρ Θεῶν)⁸⁶. Ona se kasnije u nekim aspektima stapa i s Demetrom⁸⁷ – poznat je kult Demetre Mikaleske (Δημήτηρ Μυκαλησσία) u Beotiji kraj Euripa. To svetište bilo je povjereno idskom Heraklu (Paus. 9. 27. 8), služi božice koja je u svetištu prebivala. Pauzanija koji donosi ovaj podatak u svom *Vodiču po Heladi* primjećuje da mu se „...činilo da je taj hram stariji tj. nakon Herakla, onog Amfitrionova sina” i smatra da se vjerojatno radi o „...takozvanom Heraklu [jednom od] Idskih Daktila, za kojeg sam pronašao da i Eritrejci u Joniji i Tirijci posjeduju [njegovaj] svetišta.” (Paus. 9. 27. 8).⁸⁸ Taj idski Heraklo navodno je svaka jutra otvarao pret-hodne noći zatvorena vrata svetišta, u kojem se nalazio čudesan kip božice pred čijim su nogama položeni plodovi cvali cijele godine (Paus. 9. 19. 5)⁸⁹ Ovome se može pridružiti još jedno Pauzanijino svjedočanstvo iz beotskog grada Tespije (Θεσπιαί), gdje osim Erosova svetišta postoji i Heraklovo, gdje mu „...kao svećenica služi djevi-ca, takva sve dok ne dostigne svoju svrhu [do smrti]” (Paus. 9. 27. 6). Uzrok je tome lokalna priča prema kojoj je „...Heraklo vodio ljubav sa svih pedeset kćeri Testijevih osim s jednom u istoj noći; a ona mu se jedina nije htjela podati. A on, smatrajući da je bila obijesna dosudio joj je da ostane cijelog svog života djevica posvećena njemu.” (Paus. 9. 27. 6).⁹⁰ I ovdje je Pauzanija ustvrdio da se radi o idskom Heraklu, prvenstveno zbog niskog morala heroja u priči koju nikako nije mogao povezati sa Zeusovim sinom.⁹¹ Pauzanija spominje nadalje idskog Herakla u kontekstu svetišta Despoine i Spasiteljice (Demetre i Kore u kontekstu s Posejdomom) na agori u arkadijskom Megalopolu. Uz Demetrin kip spominje i Heraklov i navodi da „...za tog Herakla Onomakrit kaže u svojoj pjesmi da je jedan od takozvanih idskih Daktila”.

⁸³ Kerényi 1974, 139.

⁸⁴ Ibid. ; Nilsson 1932, 211, prema: Robert 1920, 373. ; također Paus. 2. 17. 5.

⁸⁵ Zamarovský 1973, 266

⁸⁶ Burkert 1985, 178.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ ἀλλὰ γὰρ ἐφαίνεται μοι τὸ ἱερόν τοῦτο ἀρχαιότερον ἢ κατὰ Ἡρακλέα εἶναι τὸν Ἀμφιτρύωνος, καὶ Ἡρακλέους τοῦ καλουμένου τῶν Ἰδαίων Δακτύλων, οὗ δὴ καὶ Ἐρυθραίους τοὺς ἐν Ἰωνίᾳ καὶ Τυρίους ἱερά ἔχοντας εὑρισκόν. (Paus. 9. 27. 8)

⁸⁹ Harrison 1912, 371.

⁹⁰ καὶ Ἡρακλέους Θεσπευσίῳ ἐστὶν ἱερόν: ἱεράται δὲ αὐτοῦ παρθένος, ἔστ' ἂν ἐπιλάβῃ τὸ χρεῶν αὐτῆν. αἴτιον δὲ τούτου φασὶν εἶναι τοιόνδε, Ἡρακλέα ταῖς θυγατράσι πενήτηκοντα οὔσαις ταῖς Θεσπίου συγγενέσθαι πάσαις πλὴν μιᾶς ἐν τῇ αὐτῇ νυκτί: ταύτην δὲ οὐκ ἔθελεῖσαι οἱ τὴν μίαν μυχθῆναι: τὸν δὲ ὑβρισθῆναι νομίζοντα δικάσαι μένειν παρθένον πάντα αὐτῆν τὸν βίον ἱερωμένην αὐτῷ. (Paus. 9. 27. 6)

⁹¹ Harrison 1912 370-371. ; cf. 1989, 469.

(Paus. 8. 31. 3).⁹² Slično je svetište arheološki potvrđeno u Likosuri (Λυκόσουρα), 7 km zapadno od Megalopolisa.⁹³

Idskog Daktila / Kureta Herakla štovali su osim već spomenutih Tirana i Jonjana u Maloj Aziji (Paus. 9. 27. 8) i na otoku Kosu te u Sikionu na sjevernom Peloponezu.⁹⁴

U oba slučaja moglo bi se zaključiti da je stariji kult Herakla kao Daktila kasnije zbog homonimije stopljen s mitovima vezanim uz sina Alkmenina. Na Kosu je praktičiran pomalo bizaran kult Herakla kao zaštitnika braka: Plutarh (Plut. *Quaes. Gr.* 304c-e / 58 u cit. izdanju) opisuje da se svećenik Heraklov u Antimaheji prije žrtvovanja oblači u žensku odjeću. To objašnjava mitom prema kojem se Heraklo na povratku iz pohoda na Troju iz oluje spasio na Kosu, hrvao se uz pomoć ostatka svojih drugova s pastirom Antagorom i Meropima (lokalni stanovnici) i morao se predati. Pobjegao je s tračkom robinjom prurušen u žensko dok nije skupio snagu za suočavanje s Meropima. Kad je konačno pobijedio, slavio je svadbu s kraljevom kćeri Halkiopom, još uvijek u šarenoj ženskoj odjeći. Zbog toga su se i sami Antimahejci ženili odjeveni u žensku odjeću.⁹⁵ To svjedočanstvo potkrepljuje i natpis s Kosa (LSCG177, „sveti zakon”, kasno 4. st. pr. Kr. – oko 280. g. pr. Kr.)⁹⁶ prema čijem tumačenju Heraklo kao zaštitnik braka dijeli svetište sa svojom olimpskom nevjestom Hebom i Herom, a vjenčanja koja se održavaju po uzoru na mit mogu se tumačiti kao *hieros gamos* neke vrste.⁹⁷ Slična su dva natpisa s otoka Tasa (IG XII Suppl. 414, „sveti zakon” s agore, poč. 5. st. pr. Kr. i IG XII Suppl. 353, poč. 3. st. pr. Kr.)⁹⁸ koji svjedoče o postojanju Heraklovog svetišta i kulta koji ga štuje kao boga, a njegov se lik pojavljuje i na novcu.⁹⁹ U Sikionu, gdje je Heraklu žrtvovano i kao heroju (paljenica) i kao bogu (žrtva od koje se jede meso), postoji mit da je izvjesni Fest stigavši u Sikion, vidjevši da prinose žrtve Heraklu kao heroju, podučio stanovništvo da mu žrtvuju kao bogu (Paus. 2. 10. 1)¹⁰⁰. Za tog se Festa kaže „...da je bio i on nazivan jednim od sinova Heraklovih.” (Paus. 2. 6. 6)¹⁰¹, vjerojatno idskog Daktila Herakla, budući da je Fest, čini se, došao s Krete na koju se i vratio nakon kratkog vladanja Siki-onom (Paus. 2. 6. 7). Kult koji je utemeljio u Sikionu tako je mogao biti kult Daktila

⁹² τοῦτον τὸν Ἡρακλέα εἶναι τῶν Ἰδαίων καλουμένων Δακτύλων Ὀνομάκριτός φησιν ἐν τοῖς ἔπεσι. (Paus. 8. 31. 3)

⁹³ Stillwell et al. 1976

⁹⁴ Kerényi 1974, 126. ; cf. Jourdain-Annequin 1989b, 363-367

⁹⁵ Ibid. , 162. ; cf. Miličević Bradač 2004, 453, bilj. 829.

⁹⁶ <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D185724%26bookid%3D244>; pristupljeno 2. 2. 2015.

⁹⁷ Stafford 2010, 234. (bilj. 17)

⁹⁸ <http://epigraphy.packhum.org/inscriptions/main?url=oi%3Fikey%3D79975%26bookid%3D25%26region%3D7%26subregion%3D24>; pristupljeno 2. 2. 2015.

⁹⁹ Stafford 2010, 233-4 (bilj. 15)

¹⁰⁰ Ibid. 232. ; cf. Harrison 1912, 372-3.

¹⁰¹ ...Φαῖστος τῶν Ἡρακλέους λεγόμενος παίδων καὶ οὗτος εἶναι. (Paus. 2. 6. 6)

Herakla – onog koji je prema Pauzaniji s Krete došao s braćom u Olimpiju i utemeljio Igre. Osim Zeusovog, u Altisu se nalazi i Herin hram, u kojem se, piše Pauzanija, čuvao navodni Kipselov kovčeg, od cedrovine s hrizelefantinskim figuralnim frizom. Heraklo je prikazan na dva prizora: kako sjedi na prijestolju promatrajući pogrebne igre u čast Pelije, a uz njega je prikazana „...žena; o toj ženi nedostaje natpis tko je, a svira na frigijskim aulima [dvostruka frula], a ne na helenskim.” (Paus. 5. 17. 9)¹⁰² – možda sama frigijska Kibela. Heraklo se javlja i na kraju prikaza pogrebnih igara, uz Atenu, prikazan kako ubija „...hidru, onu zvijer iz rijeke Amimone (...) Baš da je to Heraklov [prikaz] nije nepoznato zbog tog djela i po tijelu [izgledu], ali ime njegovo nije uz njega zapisano.” (Paus. 5. 17. 11).¹⁰³ U ovim primjerima može se prepoznati Herakla kao idskog Daktila, službenika Velike Majke Kibele, Reje ili Demetre, zaštitnika braka i službenika Herinog. Karl Kerényi smatra da je kasnije je tog božanskog Herakla zamijenio heroj, sin Alkmene i Zeusa, koji je do vlastite apoteoze morao stići kroz kušnje koje mu je priredila upravo Hera, njegova gospodarica iz davnih vremena, a od tih je djela najviše koristi imao Euristej, kralj Herine Argolide.¹⁰⁴

Najvažniji spomen idskih Daktila spomenuti je mit o ustanovljenju Olimpijskih igara. Pauzanija kaže da su idski Daktili „...istovjetni i onima zvanim Kureti; a došli su oni s kretske Ide, uz Herakla i Paonej, Epimed, Jazij i Ida.”¹⁰⁵ Od njih je najvažniji upravo onaj zvan Heraklo, koji je „...u svrhu igre – a bio najstariji od njih po dobi – predložio je braći utrkivanje po cesti (...) Heraklu s Ide dakle pripada slava da je tada prvi puta organizirao igre i dao im naziv olimpijske.” (Paus. 5. 7. 6-7; 9).¹⁰⁶ Slične izvještaje donose i Strabon (Str. 8. 3. 30. p[505]) koji ne vjeruje u priču o osnutku Igara koje pričaju Elejci, jer kao moguće osnivače spominju oba Herakla. Diodor Sicilski (Diod. Sic. 5. 64. 6-7) navodi da je do zabune došlo zbog sličnosti imenā, te da sad mnoge žene čaraju zazivajući Herakla, Alkmenina sina, pridajući mu moći tradicionalno vezane za Daktila Herakla. Pseudo-Apolodor (Apolod. *Bibl.* 2. 7. 2) donosi verziju prema kojoj je Heraklo, porazivši elidskog kralja Augiju, postavio njegovog izgnanog sina Fileja na prijestolje, ustanovio igre u Olimpiji, žrtvenik Pelopov

¹⁰² καὶ ὀπισθεν γυνὴ αὐτοῦ: ταύτης τῆς γυναικὸς ἐπίγραμμα μὲν ἄπεστιν ἥτις ἐστί, Φρυγίους δὲ αὐλεῖ καὶ οὐχ Ἑλληνικοῖς αὐλοῖς. (Paus. 5. 17. 9)

¹⁰³ ...τὴν ὕδραν δέ, τὸ ἐν τῷ ποταμῷ τῆ Ἀμμωνίᾳ θηρίον, Ἡρακλεῖ τοξεύοντι Ἀθηνᾶ παρέστηκεν: ἅτε δὲ τοῦ Ἡρακλέους ὄντος οὐκ ἀγνώστου τοῦ τε ἄθλου χάριν καὶ ἐπὶ τῷ σχήματι, τὸ ὄνομα οὐκ ἔστιν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένον. (Paus. 5. 17. 11)

¹⁰⁴ Kerényi 1974, 126-7, 139.

¹⁰⁵ Majka bogova Reja rodivši Zeusa na Kreti i sakrivši ga u špilji od pobješnjelog oca Krona, naredila drevnim nižim vegetacijskim božanstvima, Kuretima (Κουρήτες), da bukom priglušuju plač malog Zeusa. Zamarovský 1973, 174. Cf. Paus. 5. 7. 6.

¹⁰⁶ ... τοῖς Ἰδαίοις Δακτύλοις, καλουμένοις δὲ τοῖς αὐτοῖς τούτοις καὶ Κούρησιν: ἀφικέσθαι δὲ αὐτοὺς ἐξ Ἰδῆς τῆς Κρητικῆς, πρὸς Ἡρακλέα καὶ Παιωναῖον καὶ Ἐπιμήδη καὶ Ἰάσιόν τε καὶ Ἰδαν: τὸν δὲ Ἡρακλέα παίζοντα—εἶναι γὰρ δὴ αὐτὸν πρεσβύτατον ἡλικία—συμβαλεῖν τοὺς ἀδελφοὺς ἐς ἄμιλλαν δρόμου (...) Ἡρακλεῖ οὖν πρόσεστι τῷ Ἰδαίῳ δόξα τὸν τότε ἀγῶνα διαθεῖναι πρῶτω καὶ Ὀλύμπια ὄνομα θεῖσθαι (Paus. 5. 7. 6-7; 9)

i žrtvenik dvanaest bogova.¹⁰⁷ Pauzanija također svjedoči o postavljanju žrtvenika, no dok se za Pelopion slaže da ga je vjerojatno postavio „...Heraklo Amfitrionov sin (...) četvrti naime potomak i on je bio Pelopov...” (Paus. 5. 13. 2),¹⁰⁸ za Zeusov oltar kaže da ga je možda sagradio idski Heraklo (Paus. 5. 13. 8). Uz Zeusov oltar vezana je sveta biljka koju je Heraklo donio sa svojih putovanja: bijela topola s rijeke Aheronta – Pauzanija naznačuje da se radi o rijeci ovoga svijeta, onoj koja teče kroz Epirsku Tesprotiju uz Jonsko more. S tog se drveta naime uzimalo drvo za žrtvovanje na Zeusovom oltaru (Paus. 5. 14. 2).¹⁰⁹ Heraklo-osnivač Igara ujedno je i prvi pobjednik ovjenčan lišćem divlje masline, prema dogovoru s braćom Daktilima – „a kažu da je Heraklo Helenima pribavio divlju maslinu iz zemlje Hiperorejaca...” (Paus. 5. 7. 7).¹¹⁰ Heraklo, jedan i drugi, tijesno su vezani uz Olimpiju i Elidu. U samoj Elidi nalazio se u gimnaziju žrtvenik „...Herakla idskog, kojeg nazivaju Parastat [Pomoćnik]...”, uz kojeg se nalaze i žrtvenici drugih bogova: „...Erosa i onoga što ga Elejci i Atenjani prema Elejcima nazivaju Anterosom [uzvratača ljubav], zatim Demetre i njene kćeri.” (Paus. 6. 23. 3).¹¹¹ Za razliku od Kerényja, koji se slaže s interpretacijom Jane Harrison, L. R. Farnell Pauzanijin navod tumači drugačije. Smatra da je originalan mit objašnjavao ustanovljenje Igara kao sjećanje na Heraklovu pobjedu nad elidskim kraljem Augijom, s kojim se sukobio zbog uskraćene plaće za čišćenje staja (Pind. *Ol.* 10. 24-30). Elejci su Herakla s pravom mrzili, pa su možda upravo zato opskurnog idskog Daktila Herakla proglasili osnivačem Igara. Kritizira tezu Jane Harrison o Daktilu Heraklu kao esenciji Heraklove mitološke osobe, jer najviše citirani relevantni izvori o njemu većinom šute, što je osobito neobično za Herodota, koji se mnogo bavio svojom teorijom o egipatskom podrijetlu Herakla, a na Kreti Heraklov kult nikada nije bio osobito izražen. Zbog potvrđenih ranih kontakata Krete i Elide, koja prihvaća Kretske toponime i kult Reje, Krona i Kureta, i priča o idskom Daktilu Heraklu može biti Elidski konstrukt kao suprotnost opće proširenim mitovima o Alkmeninu sinu.¹¹²

Prema Gertrude R. Levy, „helenski” je Heraklo ipak sličniji Gilgamešu, simbol čovjeka koji svojevrijedno izvršava zadatke za spas svog naroda. Njegova ponekad divlja narav i legendarna proždrljivost možda je, kao i kod Gilgameša, ostatak nekog ranijeg božanstva iz kojeg je proizašao. Heraklo je prvenstveno zaštitnik od svih zala, bolesti

¹⁰⁷ Kerényi 1974, 185.

¹⁰⁸ Ἡρακλῆς ὁ Ἀμφιτρυῶνος (...) τέταρτος γὰρ δὴ ἀπόγονος καὶ οὗτος ἦν Πέλοπος... (Paus. 5. 13. 2)

¹⁰⁹ Kerényi 1974, 185.

¹¹⁰ κομισθῆναι δὲ ἐκ τῆς Ὑπερβορέων γῆς τὸν κότινόν φασιν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἐς Ἑλλάδα... (Paus. 5. 7. 7); cf. *Ibid.*, 185.

¹¹¹ εἰσὶ δὲ καὶ θεῶν ἐν τῷ γυμνασίῳ βωμοί, Ἡρακλέους τοῦ Ἰδαίου, Παραστάτου δὲ ἐπὶ κλησιν, καὶ Ἐρωτος καὶ δὴν Ἡλείοι καὶ Ἀθηναῖοι κατὰ ταῦτα Ἡλείοις Ἀντέρωτα ὀνομάζουσι, Δήμητρος τε καὶ τῆς παιδός. (Paus. 6. 23. 3)

¹¹² Farnell 1921, 129-31.

i starosti (Ἀλεξίκακος), spasitelj (σωτήρ) od smrti, kao što je spasio Alkestidu i Tezeja, te zaštitnik mladih (posebno efeba u gimnazijima). Zanimljive su predaje koje ga proglašavaju pretkom spartanskih i Lidijskih kraljeva, čineći ga time „povijesnom osobom”, slično kao što su to bili babilonski Tamuz i egipatski Oziris.¹¹³

1.3. Heraklo u grčkoj književnosti

Heraklo, jedan od najvećih junaka grčkih mitova, prisutan je u grčkoj književnosti od njezinih početaka.¹¹⁴ Homer (grč. Ὅμηρος; 8. st. pr. Kr.¹¹⁵) ga poznaje kao sina Zeusa i Alkmene, kojem je prorečeno da će vladati nad ljudima, što je Hera spriječila požurivši rođenje Euristejevo (Hom. *Il.* 19. 98-133).¹¹⁶ Iako se kod Homera može pronaći spomen samo jednog od njegovih zadataka, dovodenje Kerbera iz Hada (Hom. *Il.* 8. 360-69; *Od.* 11. 620-26), spominje se još jedna epizoda vezana uz podzemni svijet: sraz „Amfitrionovog sina” s bogom Smrti, Hadom „ἐν Πύλω ἐν νεκύεσσι” (Hom. *Il.* 5. 395-400).¹¹⁷ To se može shvatiti dvojako – „u Pilu” (grč. Πύλος), za Heraklovog pohoda protiv tog grada na Peloponezu, ili „kod vrata” (grč. πύλος), očito Hada, s obzirom na nastavak „među mrtvacima (ἐν νεκύεσσι)”.¹¹⁸

Najpoznatija je Homerova slika Herakla susret Odiseja s junakovom sjenkom (ponovno) u Hadu (Hom. *Od.* 11. 601-626),¹¹⁹ dok je sam Heraklo „μετ’ ἀθανάτοισι θεοῖσι” – među besmrtnim bogovima.¹²⁰ Homer također u *Ilijadi* spominje Heraklovo sudjelovanje u prvom trojanskom ratu (Hom. *Il.* 5. 638-51, 14. 250-56, 20. 144-48) i bijeg na Kos (op. cit. 14. 250-56, 15. 24-30)¹²¹, te junakovu smrt (op. cit. 18. 117-119).

Odiseja spominje njegovu prvu ženu Megaru (Hom. *Od.* 11. 269-70) i dvije neslavne epizode uz njegova života: razaranje Ehalije (op. cit. 8. 223-225) i ubojstvo gostinskog prijatelja Ifita (op. cit. 21. 25-30).¹²² Od izgubljenih epova rane arhaike, Heraklo

se spominje u prvom epu tzv. trojanskog ciklusa, *Kiprijama* (grč. *Κύπρια*, sc. *ἔπη*), gdje Nestor pripovijeda Menelaju između ostalog o Heraklovom ludilu, još jednom slučaju u kojem su junaka zadesile nevolje zbog žene.¹²³ Postoje podaci o epu *Osvajanje Ehalije* (grč. *Οἰχαλίας ἄλωσις*), koji je govorio o Heraklovom osvetničkom pohodu protiv ehalijskog kralja Eurita i otmici njegove kćeri Jole.¹²⁴ Prema legendi ep je napisao sam Homer i darovao ga Kreofilu sa Sama; Kalimah (Callim. *Epigr.* 6) zaključuje da ga je Kreofil (grč. Κρεόφυλος, 7/6. st. pr. Kr) sam napisao.¹²⁵ Heraklu je posvećena i jedna od tzv. Homerskih himni (*Hymn. Hom.* 15), naslovljena „Heraklu lavljeg srca” (grč. *εἰς Ἡρακλέα λεοντόθυμον*).¹²⁶

Hesiodova *Teogonija* (grč. Ἡσίοδος, 8/7. st. pr. Kr), sažetak tradicionalnih mitoloških priča i Hesiodove pjesničke inspiracije, koji u sebi sadržava praindoeuropske elemente, ali i istočne utjecaje, u svom šarolikom spletu likova spominje i Herakla.¹²⁷ Plod ljubavi Alkmene i Zeusa (Hes. *Theog.* 943-44), nakon završetka svojih zadataka živi blažen s Hebom na Olimpu (op. cit., 950-955).¹²⁸ Od zadataka spominje se ubojstvo Geriona i odvođenje njegovih goveda (op. cit. 287-94; cf. 976-83), te uništavanje lernejske Hidre (op. cit. 313-18)¹²⁹ i nemejskog lava (op. cit. 326-332), koje mu je poslala Hera.¹³⁰ Ta su čudovišta navedena u genealogiji Kete (grč. Κητώ)¹³¹ i Forkija (grč. Φόρκυς)¹³², djece Geje i boga dubine Ponta. Jedna od njihovih kćeri bila je Gorgona Meduza, koja je živjela sa sestrama „s onu stranu sjajnog Okeana” (grč. *πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο*), iz čijeg je vrata nakon što joj je Perzej odsjekao glavu izletio krilati Pegaz i div sa zlatnim mačem, Hrisaor (grč. Χρυσάωρ)¹³³. On je pak s Okeanidom Kalirojom imao sina, troglava Geriona (grč. Γηρώων) i kćer, neman Ehidnu (grč. Ἐχιδνα)¹³⁴, koja je s Tifonom (grč. Τυφάων) izrodila Gerionova dvoglavog psa Orta, Kerbera, čuvara Podzemlja koji kod Hesioda ima „pedeset glava” (grč. *πεντηκοντακέφαλον*) i Hidru, a s Ortom i nemejskog lava. Na kraju Hesiod napominje da je zmija/zmaj Ladon, koji je čuvao zlatne jabuke Hesperida, porod Kete i Forkija, rod Ehidnin. Sve su to (op. cit. 295-336) čudovišta s kojima se suočio i koja je porazio Heraklo. Hesiod spominje i jedno od tzv. manjih djela Heraklovih, ubijanje orla i oslobađanje Prometeja

¹¹³ Levy 1934, 42; za Heraklove kultne epitete i funkcije Cf. Farnell 1921, 146-154

¹¹⁴ Pretraživanjem TLG (Thesaurus Linguae Graecae, the Packard Humanities Institute, The Perseus Project et al) pretraživačem Diogenes (verzija 3. 1. 6 © 1999-2007 P.J. Heslin) dobiva se 2185 odlomaka koji spominju Heraklovo ime (Ἡρακλῆς).

¹¹⁵ Škiljan et al. 1996, 290

¹¹⁶ Također o rođenju Heraklovom Cf. Hom. *Il.* 8. 362-69, 14. 323-24, 15. 639-40; Boardman 1988, 728-30

¹¹⁷ *Ibid.*, 730; vidi Prilog 1

¹¹⁸ Riječ je o epizodi vezanoj uz Heraklov povratak s Gerionovim govedima: prolazeći kraj Pila, napali su ga kralj Nelej i njegovi sinovi, osim Nestora, kojem je Heraklo nakon osvete Neleju predao vlast nad Pilom (Isoc. 6. 19). Pauzanija (Paus. 6. 25. 3) u vezi s Homerovim navodom o ranjavanju Hada spominje jedino Hadovo svetište, ono u elidskom Pilu, koji je Heraklo napao a Had pomogao Elejcima braniti. Cf. Kerényi 1974, 164-5; Davies 1988, 279, bilj. 13; također Kerényi 1974, 165 starija priča o borbi Herakla s Nelejevim/Posejdonovim polimorfnim sinom Periklimenom; cf. Burkert 1985, 86

¹¹⁹ Vidi Prilog 1.

¹²⁰ Jourdain-Annequin 1982, 252

¹²¹ Boardman 1988, 730; cf. Kerényi 1974, 160-163

¹²² Boardman 1988, 730; cf. Kerényi 1974, 187-190

¹²³ Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 88

¹²⁴ Mit donose Apollod. *Bibl. Bibl.* 2. 6. 1. i Diod. *Sic.* 4. 31. 2; cf. Kerényi 1974, 187-89; Boardman 1988, 730

¹²⁵ Lesky 2001, 90; cf. Boardman 1988, 730; Škiljan et al. 1996, 363

¹²⁶ Boardman 1988, 731; vidi Prilog 1

¹²⁷ Lesky 2001, 100-104; cf. predgovor izdanju Teogonije M. L. Westa (West 1978)

¹²⁸ Vidi Prilog 1.

¹²⁹ Cf. Brommer 1953, 77

¹³⁰ Vidi Prilog 1.

¹³¹ Zamarovský 1973, 165

¹³² *Ibid.*, 98

¹³³ Zamarovský 1973, 139

¹³⁴ *Ibid.*, 73

(op. cit. 526-531).¹³⁵ Heraklo se spominje u nekoliko fragmenata sačuvanih u sholijama i na oksirinškim papirima, a objavili su ih Reinhold Merkelbach i M. L. West.¹³⁶ U fragmentima koji pripadaju *Katalogu žena* ili *Ehojama* (grč. *Κατάλογος γυναικῶν* ili *Ἠοίαι*)¹³⁷, djelu uglavnom pripisanom Hesiodu, opisuje se njegovo rođenje (M. /W. fr. 248), događaji kod Troje (krađa Laomedontovih konja) i začće Telefa s Augom (M. /W. fr. 165)¹³⁸, njegov život s Dejanom i smrt na gori Eti (M. /W. fr. 25), te borba kod Pila protiv Nelejeva sina Periklimena (M. /W. fr. 33a-b, 35). U pjesmi koja je vjerojatno pripadala *Ehojama*, ali spominje se pod zasebnim naslovom *Keiksova svadba* (grč. *Κήυκος γάμος*)¹³⁹, spomenut je kraj Heraklova putovanja s Argonautima zbog zaostajanja na eolskoj obali (M. /W. fr. 263), dobre veze junakove s trahinskim kraljem Keiksom (M. /W. fr. 264), te nesporazum oko nagrade za čišćenje Augijevih staja (M. /W. fr. 265).¹⁴⁰ Spjev *Heraklov Štit* (grč. *Ἀσπίς Ἡρακλέους*), koji se pripisuje Hesiodu, opisuje borbu Herakla protiv Kikna u Tesaliji, uz opis junakova štita na kojem su prikazane personificirane strahote rata.¹⁴¹ Posljednje djelo pripisivano Hesiodu, ali i kasnijem epičaru Kekropu iz Mileta (grč. *Κέκρωψ*, 6. st. pr. Kr.)¹⁴² je *Egimije* (grč. *Αἰγυμῖος*), ep koji je u dvije knjige opisivao Heraklove podvige protiv Lapita, Driopa i kralja Amintora, koji su napadali Dorane u njihovoj izvornoj postojbini na sjeveru Grčke, a Heraklo je pomogao kralju Egimiju i tako stekao vječno poštovanje Dorana.¹⁴³ Noel Robertson pripisuje *Egimija* Kekropu, te iznosi teoriju o izgubljenom arhajskom epu koji je opisivao Heraklov silazak u podzemni svijet i sve što mu se po putu dogodilo, čiji bi *Egimije* bio dio, a Kekrop autor cijelog spjeva.¹⁴⁴

¹³⁵ Vidi Prilog 1. Prema Pseudo-Apolodoru (Apollod. Bibl. Bibl. 2. 5. 11) i zmaj Ladon i Prometejev orao djeca su Ehidnina i Tifonova, a Prometeja smješta na skitski Kavkaz, nasuprot Libije, gdje je Atlas, koji pomaže Heraklu doći do jabuka Hesperida. Ovakvu geografiju Heraklovog mita nalazimo i kod Eshila u Okovanom Prometeju. Hubert Tullon (Tullon 2012, 7-12) iznosi zanimljivu teoriju o izvornom kanonu od četiri Heraklova zadatka, za razliku od kasnijih dvanaest. Radilo bi se o četiri zadatka koja spominju Homer i Hesiod, dakle suočavanje s nemejskim lavom i lernejskom Hidrom, otimanje Gerionovih govoda i dovođenje Kerbera iz Hada. Povezivala bi ih pripadnost navedenih čudovišta obitelji Ehidninoj, potomstvu Gejinu, polikefalna, primordijalna bića, koja su u nesrazmjeru s olimpskim poretom, pa ih je Heraklo poslan eliminirati.

¹³⁶ West & Merkelbach 1967; cf. Lesky 2001, 109

¹³⁷ West & Merkelbach 1967, 1-120 (fr. 1-245); Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 110; cf. Haubold 2005

¹³⁸ Cf. Kerényi 1974, 159-60; 337-39

¹³⁹ West & Merkelbach 1967, 129-132 (fr. 263-9); Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 110; cf. Zamarovský 1973, 161; Kerényi 1974, 158

¹⁴⁰ Cf. Kerényi 1974, 152

¹⁴¹ Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 110, cf. Kerényi 1974, 157

¹⁴² Škiljan et al. 1996, 341

¹⁴³ Lesky 2001, 110, cf. Kerényi 1974, 184; priču spominju Strabon (Str. 9. 4. 10), Diodor Sicilski (Diod. Sic. 4. 37. 3-4 i 4. 56. 6) i Pseudo Apolodor (Apollod. Bibl. Bibl. 2. 7. 7)

¹⁴⁴ Robertson 1980; autor se u rekonstrukciji oslanja i na Aristofanovu parodiju u Žabama, gdje kor čine eleuzinski inicijati – i sam Heraklo je bio iniciran u misterije, da bi lakše prošao kroz Had u posljednjem zadatku; Robertson zaključuje da se tu radi o kasnijoj, atenskoj varijanti mita o Heraklovoj katabazi; cf. Harrison 1908, 546 i d; Farnell 1921, 153; Burkert 1985, 78

Popularnost Heraklovih podviga u arhaiici dokazuju svjedočanstva o cijelom ciklusu epova posvećenih tom junaku. Aristotel u svojoj *Poetici* kritizira pjesnike epova o Heraklu i Tezeju zbog nejedinstvenosti fabule, vjerojatno zbog različitih lokalnih tradicija koje su se pokušavale uplesti u građu epa (Arist. *Poet.* 8. 1451a. 19). Od spomenutih epova danas su svi izgubljeni, ali znamo da su Heraklove podvige opjevali Spartanac Kineton ili Kinet iz 8. st. pr. Kr. (grč. *Κινταίων/Κίνταίθος*, Paus. 4. 2. 1), Pisin (grč. *Πείσινος*) iz Linda (na Rodu) iz 6. st. pr. Kr. i Pisandar (grč. *Πείσανδρος*) s Roda koji je njegov ep zapisao oko 600. g. pr. Kr, te Herodotov stric ili bratić, Panijasid (grč. *Πανύασσις*) iz Halikarnasa, koji je živio u 5. st. pr. Kr. (dakle pripada već klasičnom razdoblju). Panijasidovu *Herakleju* hvalili su antički kritičari koji su ga uvrstili u kanon epskih pjesnika zajedno s Homerom, Hesiodom, Antimahom i Pisandrom s Roda.¹⁴⁵ Himnu Heraklu navodno je napisao pjesnik jamba, Arhiloh s Para (grč. *Ἀρχίλοχος*, 7. st. pr. Kr.)¹⁴⁶ U jednom Arhilohovu fragmentu spominje se i Heraklovo svladavanje riječnog boga Ahelaja.¹⁴⁷ Herakla spominje elegičar Tirtej (grč. *Τυρταίος*, 7. st. pr. Kr), možda Atenjanin, možda Jonjanin, djelovao u Sparti), kao praoca Spartanaca („ἀλλ’ Ἡρακλῆος γὰρ ἀνικῆτου γένος ἔσσε...”).¹⁴⁸ Sačuvani fragment korskog liričara Alkmana (grč. *Ἀλκμάν*, 7. st. pr. Kr, rođen u Sardu ali je djelovao u Sparti) vjerojatno je spominjao Heraklovu pomoć Tindareju i braći Dioskurima protiv njihova strica Hipokoonta koji je uzurpirao spartansko prijestolje.¹⁴⁹ Drugi veliki arhajski korski liričar, Stesihor (grč. *Στησίχορος*; pravo ime mu je navodno bilo Tisija, grč. *Τεισία*) iz Mataura u južnoj Italiji, djelovao je u Himeri na Siciliji u 7/6. st. pr. Kr. i spjevao više pjesama vezanih uz Heraklov život, teme popularne vjerojatno zbog velikog utjecaja lokalnog Heraklova kulta. Govorilo se da je upravo Stesihor prvi Herakla prikazivao s toljagom i lavljom kožom (Ath. 512f-513a), što se vremenski poklapa s prikazima na vazama.¹⁵⁰ Poznate su tri pjesme, *Kerber* (grč. *Κέρβερος*), *Kikno* (grč. *Κύκνος*) i *Gerioneida* (grč. *Γηρουνής*), od kojih je sačuvano samo nekoliko fragmenata *Gerioneide*, na jednom od oksirinških papira (Ox. Pap. 32, 2617).¹⁵¹

¹⁴⁵ Lesky 2001, 112-13; cf. Robertson 1980, 277-78; Boardman 1988, 730-31; Dukat 2005, 155-56; za pjesnike Cf. Škiljan et al. 1996, 342 (Kineton), 456 (Panijasid) i 468 (Pisin i Pisandar); cf. Kinkel 1877, 248-264

¹⁴⁶ Škiljan et al. 1996, 62; Lesky 2001, 119; cf. J. M. Edmonds, Ed, *Elegy and Iambus*, Volume II, London, 1931, dostupno na <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0480%3Avolu>

¹⁴⁷ fr. 259. 286-9; West, Martin L. Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati: Archilochus, Hipponax. Theognidea. Clarendon Press, 1971., citirano u: Boardman 1988, 730

¹⁴⁸ Campbell 1982, 9-10 (fr. 8), 171-72 (komentar); Škiljan et al. 1996, 584; cf. Boardman 1988, 730; Lesky 2001, 124

¹⁴⁹ Campbell 1982, 18-22 (fr. 1), 195-96 (komentar); cf. Škiljan et al. 1996, 21; Boardman 1988, 730; Malkin 2003b, 21; o mitu Cf. Kerényi 1974, 184

¹⁵⁰ Lesky 2001, 156, 158; cf. Škiljan et al. 1996, 549

¹⁵¹ Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 158; Lobel, E; West, M. L. & Turner, E. G. The Oxyrhynchus Papyri, Part XXXII. The Egypt Exploration Society, London, 1967., skenirani papirus dostupan je na web stranici projekta Oxyrhynchus Online (http://www.papyrology.ox.ac.uk/POxy/papyri/the_papyri.html, pristupljeno 20. 4. 2015); u potpunosti stihove kao autentične objavljuje D. L. Page (Lyrica Graeca Selecta, Oxford 1968), cf. Page 1973; Parsons 1977; Ercoles 2008; Ercoles 2011; o oksirinškim papirima općenito Cf. Parsons 1990

Herakla su spominjali i kasniji veliki korski liričari iz 6. i 5. st. pr. Kr. Ibik iz Regija u južnoj Italiji (grč. Ἴβικος) u svom je ranom razdoblju oponašao Stesihora i bavio se mitološkim temama. U jednoj je korskoj pjesmi opisao Heraklovo ubijanje sinova Posejdona i Molione Kteata i Eurita (blizanaca rođenih u srebrnom jajetu), iz osvete Augiji za neplaćeni posao.¹⁵²

Pindar (grč. Πίνδαρος), najveći predstavnik korske lirike, rodnom iz Kinoskefale kraj Tebe, živio je i djelovao krajem 6. i u prvoj polovici 5. st. pr. Kr. Kao mladić školovao se u Ateni, a oko 475. g. pr. Kr. otišao je na Siciliju, gdje je dugo boravio na dvorovima Hijerona (Sirakuza) i Terona (Akragant). Najpoznatiji je po svojim *Odama*, pjesmama spjevanim u čast pobjednika na četirima velikim panhelenskim Igrama – Olimpijskim, Istmijskim, Nemejskim i Pitijskim – gdje se uz kratke biografije pobjednika spominju mitovi vezani uz njihovo podrijetlo (mjesto ili obitelj).¹⁵³ Od svih heroja Pindar najviše spominje Herakla i prvi mu daje pridjev „ἥρωας θεός” (Pind. *Nem.* 3. 22) kojim opisuje njegovu dvostruku narav. U sačuvanim epinikijima spominju se razne epizode iz Heraklova života, povezane s mjestom održavanja natjecanja (Olimpija), mjesta iz kojeg dolazi pobjednik ili se pobjednika uspoređuje s Heraklom.

Pindarova očita naklonost Heraklu vjerojatno je posljedica njegova tebanskog podrijetla i života na Siciliji (oba mjesta njegovala su Heraklov kult) i općenitih vrednota koje pjesnik njeguje u svojim djelima.¹⁵⁴ Heraklov život od začeca do Olimpa opisan je u *Prvoj nemejskoj odi* (Pind. *Nem.* 1. 34-72).¹⁵⁵ Pindar nigdje ne nabraja sve Heraklove zadatke, ali spominje mnoge.¹⁵⁶ Četvrta istmijska oda (Pind. *Isthm.* 4. 52-64) ukratko prepričava Heraklov životni put od rođenja u Tebi do besmrtnosti na Olimpu, tijekom kojeg je „istražio svu zemlju i sinjeg mora dno s dubokim liticama, mornarima prijelaz smirivši (doslovno: pripitomivši)”¹⁵⁷. Od dvanaest kanonskih zadataka Pindar spominje borbu protiv nemejskog lava (Pind. *Isthm.* 4. 47-49)¹⁵⁸, ganjanje kerinejske košute sve do zemlje Hiperborejaca (Pind. *Ol.* 3. 26-33)¹⁵⁹, pohod na Amazonke (*Nem.* 3. 38)¹⁶⁰ i dovođenje Gerionovih goveda (Pind. *Isthm.* 1. 12-13)¹⁶¹. Spominju se međutim brojna Heraklova tzv. manja djela (grč. *Πάρεργα*, doslovno

¹⁵² Lesky 2001, 187; cf. Škiljan et al. 1996, 301; za mit Cf. Kerényi 1974, 184

¹⁵³ Lesky 2001, 196-7; cf. Škiljan et al. 1996, 467

¹⁵⁴ Hernandez 1993

¹⁵⁵ Cf. Brommer 1953, 76-77; o rođenju Heraklovom još *Nem.* 10. 11., 15-21.; *Ol.* 10. 44. i 7. 20-22.; *Pyth.* 9. 84-5.; *Isthm.* 7. 5-10. i 4. 55., 6. 30.; cf. Hernandez 1993, 76

¹⁵⁶ Hernandez 1993, 76-77

¹⁵⁷ γαίας τε πάσας καὶ βαθυκρημνον πολιᾶς ἀλὸς ἐξευρῶν θέναρ, ναυτιλίας τε πορθμῶν ἀμερώσας (Pind. *Isthm.* 4. 55-57)

¹⁵⁸ Kerényi 1974, 140-43

¹⁵⁹ Ibid. 146-47; cf. Brommer 1953, 77

¹⁶⁰ Ibid. 160

¹⁶¹ Ibid. 163-64, 167

„usputna djela”), koja je izvršio ranije, kasnije ili između pojedinih Euristejevih nalogu: pohod na Troju zbog Laomedontovih konja (*Nem.* 3. 37; *Nem.* 4. 25., gdje se spominje i sukob s Meropima na Kosu; *Isthm.* 5. 35. i 6. 27)¹⁶², borba s Kiknom (*Isthm.* 5. 34) u Trakiji¹⁶³, Alkionejem (*Isthm.* 6. 32-35; *Nem.* 4. 27) na korintskom Istmu¹⁶⁴ i s divom Antejem u Libiji (*Isthm.* 4. 54)¹⁶⁵, te osveta Augiji napadom na Elidu i ubojstvo Moliona (*Ol.* 10. 25-34)¹⁶⁶. Spominje se i Heraklov sukob s Posejdom, Apolonim i Hadom kod Pila (*Ol.* 9. 30-35)¹⁶⁷. Pindarovi epinikiji Herakla prikazuju kao osnivača Olimpijskih igara (*Ol.* 2. 3-4; 6. 65-70; 10. 24; *Nem.* 10. 32-33; 11. 27-28), koji je donio svetu maslinu s izvora Istra, uzevši je od Hiperborejaca, Apolonova svetog naroda (*Ol.* 3. 11-16).¹⁶⁸

Bakhilid s Keja (grč. Βακχυλίδης) živio je i djelovao u 5. st. pr. Kr. između ostalog vjerojatno i na dvoru sirakuškog tiranina Hijerona, kojem je posvetio mnoge od svojih epinikija. Kao i kod Pindara i u Bakhilidovim pjesmama mitovi čine središnji dio, a Bakhilid svoju građu očito crpi iz Homerovih epova.¹⁶⁹ Njegov epinikij za Hijerona (Bacchyl. *Ep.* 5. 58 i d) indirektno spominje Herakla kao „nepobjediva sina Zeusova” koji je iz Hada izveo „oštrozubog psa” Kerbera i susreo u podzemlju sjenke umrlih, između ostalih Meleagrovu. On mu pripovijeda o svojoj smrti u lovu na Kalidonskog vepra i povjerava mu svoju sestru Dejaniru. Dva epinikija s Nemejskih igara (Bacchyl. *Ep.* 9. 5-10. i 13. 45-54) spominju Heraklov prvi zadatak, ubijanje lava koji je terorizirao to mjesto. Bakhilid je Heraklu posvetio i jedan ditiramb (Bacchyl. *Dith.* 16) u kojem se spominje razaranje Ehalije i Heraklovu smrt od Dejanirine ruke.¹⁷⁰

Heraklo je bio tema nekoliko desetaka arhajskih i klasičnih drama. Sva su trojica velikih atenskih tragičara mitu o Heraklu posvetili dio svog opusa. Kod Eshila (grč. Αἰσχύλος, 525. -456. g. pr. Kr) se javlja kao Prometejev osloboditelj (*Okovani Prometej*, grč. *Προμηθεὺς δεσμώτης*; Aesch. *PV* 868-873; *Oslobodeni Prometej*, grč. *Προμηθεὺς λυόμενος*; Aesch. *Frag.* 113-14), od kojeg dobiva upute za putovanje na sjever (*Oslobodeni Prometej*, Aesch. *Frag.* 109-11), pa na zapad, od Kavkaza prema Hesperidama, kroz zemlju Ligursku (op. cit; Aesch. *Frag.* 112; Strab. 4. 1. 7). U fragmentima drugih izgubljenih Eshilovih tragedija, sačuvanih u djelima kasnijih pisaca, spominju se još neki detalji Heraklovih dogodovština, npr. prelazak mora do Gerionova otoka Eritije u Sunčevoj čaši (*Kćeri Sunca*, grč. *Ἡλιάδες*, Aesch. *Frag.* 33; cf. Ath. 469f) i ubojstvo Geriona (*Heraklidi*, grč. *Ἡρακλεΐδαι*, Aesch. *Frag.* 37).¹⁷¹

¹⁶² Ibid. 160-61

¹⁶³ Ibid. 157-58

¹⁶⁴ Ibid. 170-71

¹⁶⁵ Ibid. 166-67

¹⁶⁶ Ibid. 184-85.; Brommer 1953, 78

¹⁶⁷ Ibid. 165

¹⁶⁸ Ibid. 185

¹⁶⁹ Lesky 2001, 207-8; cf. Škiljan et al. 1996, 96

¹⁷⁰ Lesky 2001, 208; za mit Cf. Kerényi 1974, 188-89; 201-3

¹⁷¹ Škiljan et al. 1996, 179; cf. Kerényi 1974, 173-74; Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 257

Sofoklo (grč. Σοφοκλής, 497-406/5. g. pr. Kr) mu je posvetio dramu *Trahinjanke* (grč. *Τραχίνιαι*; Soph. *Trach*), u kojoj opisuje događaje koji su doveli do Heraklove smrti izazvane nesretnom ljubomorom njegove žene Dejanire. U trenutku kad na sebe stavlja otrovanu košulju, Heraklo jeca u strašnim bolima i prisjeća se svoje nekadašnje slave: kako je pobijedio nemejskog lava i lernejsku Hidru, erimantskog vepra i troglavog Kerbera, savladao i Ladona, zmaja-čuvara zlatnih jabuka, Ehidnin porod (Soph. *Trach.* 1085-1100)¹⁷². Heraklo se javlja kao „deus ex machina” u *Filoktetu*, da nagovori prijatelja da pođe pod Troju (grč. *Φιλοκτήτης*; Soph. *Phil.* 1408 id) s lukom koji mu je Heraklo povjerio na svojoj lomači (op. cit. 801-5). Spominje se još u Sofoklovim fragmentarno sačuvanim tragedijama *Atamant* (grč. *Ἀθάμας α' i β'*) i *Amfitrion* (grč. *Ἀμφιτρώων*) i vjerojatno satirskim igrama *Mali Heraklo* (grč. *Ἡρακλείσκος*), *Heraklo na Tenaru* (grč. *Ἡρακλῆς ἐπὶ Ταϊνάρῳ*) i *Kerber* (grč. *Κέρβερος*).¹⁷³

Kod Euripida (grč. Εὐριπίδης, 485/4-407/6. g. pr. Kr) Heraklo je česta tema. U potpunosti mu je posvećena tragedija *Heraklo* (grč. *Ἡρακλῆς*), poznata i kao *Mahniti Heraklo*, čija se radnja zbiva u Tebi nakon Heraklova povratka iz Hada s posljednjeg zadatka, kad je u ludilu koje mu je poslala Hera (ili u ludilu izazvanim zadacima) pobio svoje sinove, a ženu Megaru, nakon što je došao k sebi i shvatio što je učinio, udao za nećaka Jolaja i pobjegao iz Tebe.¹⁷⁴ *Heraklidi* (grč. *Ἡρακλίδαι*) opisuju sudbinu preostale Heraklove djece (većinom iz braka s Dejaninom), koje je Euristej progonio do Maratonskog žrtvenika, a zaštitio ih je Tezej, starac Jolaj i Heraklov sin Hilo.¹⁷⁵ Treća sačuvana drama koja se bavi motivom iz Heraklova života je *Alkestida* (grč. *Ἀλκηστis*), gdje se opisuje Heraklovo dovođenje Alkestide iz Hada.¹⁷⁶ Heraklovi pothvati opisani su u fragmentarno sačuvanim tragedijama *Alkmene* (grč. *Ἀλκμήνη*), *Auga* (grč. *Αὐγή*)¹⁷⁷ i *Filoktet* (grč. *Φιλοκτήτης*), te satirskim igrama *Busirid* (grč. *Βούσειρις*)¹⁷⁸, *Euristej* (grč. *Εὐρυσθεύς*) i *Silej* (grč. *Συλεύς*)¹⁷⁹. Od Heraklovih poslova u *Heraklu* većina ih se prvi puta spominje u jednoj korskoj pjesmi (Eur. *HF*, 359-427): nemejski lav, kerinejska košuta, Diomedove kobile¹⁸⁰, zlatne jabuke Hesperida, pojas kraljice Amazonki¹⁸¹, lernejska Hidra (ovdje: pas) i Gerion. Od „usputnih djela” spominje se sukob s Kiknom¹⁸², ali i epizoda pokolja Kentaura.¹⁸³

¹⁷² Cf. Brommer 1953, 79; Vickers 1995, 45-53

¹⁷³ Škiljan et al. 1996, 538-40; cf. Kerényi 1974, 201-203; Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 283-4, 291-3

¹⁷⁴ Kerényi 1974, 185-7; cf. Brommer 1953, 79-80; Vickers 1995, 53-69; Lesky 2001, 377-9

¹⁷⁵ Škiljan et al. 1996, 205-6; cf. Lesky 2001, 374-5

¹⁷⁶ Ibid., 155-6; cf. Lesky 2001, 362-3

¹⁷⁷ Ibid., 187; cf. Ibid., 388

¹⁷⁸ Ibid., 167; cf. Ibid., 396

¹⁷⁹ Ibid., 195-6; cf. Ibid., 396

¹⁸⁰ Ibid., 154-5

¹⁸¹ Ibid., 181-2

¹⁸² Ibid., 149-50

¹⁸³ Ibid., 191-2; cf. Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 359-362

Herakla su kroz svoja djela spominjali i drugi tragičari kasnog arhaiskog i klasičnog razdoblja: Timesitej (grč. Τιμησίθεος, nepoznata datacija; u izgubljenom tragediji *Heraklo*)¹⁸⁴ i Spintar (grč. Σπίνθαρος, iz Herakleje Pontske, 5. st. pr. Kr, u izgubljenom tragediji *Raspaljeni Heraklo*, grč. *Ἡρακλῆς περικαιόμενος*)¹⁸⁵, Frinij (grč. Φρύνιχος, iz Atene, 6/5. st. pr. Kr, u izgubljenom satirskoj igri *Antej ili Libijci*, grč. *Ἀνταῖος ἢ Λίβνες* i fragmentarno sačuvanoj tragediji *Alkestida*, grč. *Ἀλκηστis*)¹⁸⁶, Aristija (grč. Ἀριστίας, iz Flijunta blizu Nemeje, 5. st. pr. Kr, u satirskoj igri *Antej*, grč. *Ἀνταῖος*)¹⁸⁷, Ion (grč. Ἴων, s Hija, 5. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanoj satirskoj igri *Omfala*, grč. *Ὀμφάλη* i fragmentima tragedije *Alkmene*, grč. *Ἀλκμήνη*)¹⁸⁸, Ahej (grč. Ἀχαιοί, iz Eretrije na Eubeji, 5. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanim satirskim igrama *Lin*, grč. *Λίνος*, *Omfala*, grč. *Ὀμφάλη*, i *Kikno*, grč. *Κύκνος*)¹⁸⁹ i Astidamant Mlađi (grč. Ἀστυδάμας, 4. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanoj tragediji *Alkmene*, grč. *Ἀλκμήνη* i satirskoj igri *Satirski Heraklo*, grč. *Ἡρακλῆς σατυρικός*)¹⁹⁰, a u helenizmu Sositej (grč. Σωσίθεος, iz Aleksandrije u Troadi, djelovao u Ateni i Sirakuzi, 3. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanoj satirskoj igri *Dafnis ili Litijerso*, grč. *Δάφνις ἢ Λιτυέρσης*).¹⁹¹

Heraklova snaga, sklonost borbi, ženama, piću, a pogotovo jelu opjevana je u mnogim komedijama, od kojih su poznate Epiharmove (grč. Ἐπίχαρμος, iz Sirakuze, 6/5. st. pr. Kr) travestije na teme iz Heraklova mitološkog ciklusa, poput fragmentarno sačuvanih komedija *Busirid* (grč. *Βούσειρις*), *Hebino vjenčanje* (grč. *Ἡβας γάμος*), *Heraklovo putovanje po Hipolitin pojas* (grč. *Ἡρακλῆς ὁ ἐπὶ τὸν ζωστήρα*), *Alkionej* (grč. *Ἀλκονεύς*) i *Heraklo kod Fola* (grč. *Ἡρακλῆς ὁ παρὰ Φόλῳ*)¹⁹², no daleko je najpoznatija Aristofanov (grč. Ἀριστοφάνης, Atenjanin, oko 450-c. 385. g. pr. Kr) komedija *Žabe* (grč. *Βάτραχοι*) gdje je Heraklo prikazan kao izjelica i nasilnik, a Dioniz na sebe preuzima njegovu lavlju kožu i toljagu.¹⁹³ Ovim piscima stare komedije koji su opjevali Herakla pridružuju se Kratin (grč. Κρατῖνος, Atenjanin, 5. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanom *Busiridu*, grč. *Βούσειρις*),¹⁹⁴ Arhip (grč. Ἀρχιππος, 5/4. t. pr

¹⁸⁴ Boardman 1988, 731; Škiljan et al. 1996, 581

¹⁸⁵ Ibid., Škiljan et al. 1996, 546

¹⁸⁶ Ibid., Ibid., 225; o njegovoj *Alkestidi* iz koje je navodno posuđivao Euripid Cf. Lesky 2001, 235

¹⁸⁷ Ibid., Škiljan et al. 1996, 69

¹⁸⁸ Ibid., Ibid., 302; cf. Lesky 2001, 406

¹⁸⁹ Boardman 1988, 731; Škiljan et al. 1996, 9

¹⁹⁰ Ibid., Škiljan et al. 1996, 87

¹⁹¹ Ibid., Ibid., 544; za mit Cf. Kerényi 1974, 196

¹⁹² Ibid., Škiljan et al. 1996, 174; cf. Lesky 2001, 242; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, 1-3: *Busirid*, fr. 2; *Hebino vjenčanje*, fr. 4-6; *Heraklovo putovanje po Hipolitin pojas*, fr. 7

¹⁹³ Ibid., Škiljan et al. 1996, 71; cf. Lesky 2001, 437-39; za rekonstrukciju arhajske Heraklove katabaze temeljene uglavnom na Aristofanovoj parodiji u *Žabama*, cf. Robertson 1980, 274-5, 277, 288, 294-6, 299; vidi Prilog 1

¹⁹⁴ Ibid., Škiljan et al. 1996, 361-2

Kr, u fragmentarno sačuvanim *Amfitrionu*, grč. *Ἀμφιτρυών* i *Heraklovoj svadbi*, grč. *Ἡρακλῆς γαμῶν*),¹⁹⁵ Ferekrat (grč. Φερεκράτης, Atenjanin, 5. st. pr. Kr, u fragmentarno sačuvanoj komediji *Lažni Heraklo* ili *Čonjekoharaklo*, grč. *Ψευδηρακλῆς* ili *Ἀνθροφρακλῆς*)¹⁹⁶ i Platon komediograf (grč. Πλάτων ὁ Κωμικός, 5/4. st. pr. Kr. u fragmentima *Zlostavljanog Zeusa*, grč. *Ζεὺς κακούμενος*).¹⁹⁷

U razdoblju tzv. srednje komedije Heraklom se bave Eubul (grč. Εὐβουλος, Atenjanin, 4. st. pr. Kr. u fragmentima *Kekropa*, grč. *Κέκροπες*),¹⁹⁸ Efip (grč. Ἐπιππος, 4. st. pr. Kr. u fragmentima *Busirida*, (grč. *Βούσειρις* i *Geriona*, grč. *Γηρυόνης*),¹⁹⁹ Antifan (grč. Ἀντιφάνης, 4/3. st. pr. Kr. u fragmentima svojih komedija *Antej*, grč. *Ἀνταῖος*, *Busirid*, grč. *Βούσειρις*, i *Alkestida*, grč. *Ἀλκηστις*),²⁰⁰ Kratin Mlađi (grč. Κρατῖνος, 4. st. pr. Kr. u fragmentarno sačuvanoj *Omfali*, grč. *Ὀμφάλη*),²⁰¹ Mnesimah (grč. Μνησίμαχος, 4. st. pr. Kr. u *Busiridu*, grč. *Βούσειρις*),²⁰² i Aleksid (grč. Ἄλεξις, iz Turija, 4/3. st. pr. Kr. u fragmentarno sačuvanim komedijama *Hesiona*, grč. *Ἡσιονη* i *Lin*, grč. *Λίνος*),²⁰³ a spominje ga i najvažniji pjesnik nove komedije 4/3. st. pr. Kr, Menandar (grč. Μένανδρος) Atenjanin, u fragmentu svoje izgubljene komedije *Lažni Heraklo*, grč. *Ψευδηρακλῆς*.²⁰⁴

Osim već spomenutih drama, u helenističkom razdoblju Heraklo je tema izgubljenog epa Diotima iz Adramitija (grč. Διότιμος, 3. st. pr. Kr, današnji Edremit, Turska; ep grč. *Ἡράκλεια*).²⁰⁵ Heraklo je važan lik epa Apolonija Rođanina (grč. Ἀπολλώνιος Ῥόδιος, 3. st. pr. Kr, iz Aleksandrije; ep *Doživljaji Argonauta*, grč. *Ἀργοναυτικά*).²⁰⁶ Heraklo se Argonautima pridružio nakon što je svladao erimantskog vepra (Ap. Rhod. *Argon.* 1. 122-133). Na obali Mramornog mora Heraklov mladi drug Hila zaglavio je u izvoru kamo su ga namamile nimfe (Ap. Rhod. *Argon.* 1. 1207-39).

Heraklo je od žalosti pomahnitao (Ap. Rhod. *Argon.* 1. 1261-72) i zaostao (Ap. Rhod. *Argon.* 1. 1290-96), te se vratio Euristeju (Ap. Rhod. *Argon.* 1. 1347 i d).²⁰⁷ Iako formalno izvan priče, Herakla i dalje spominju njegovi drugovi. Govori se tako i o Heraklovim djelima: osvajanju pojasa amazonske kraljice Hipolite (Ap. Rhod. *Argon.* 2.

¹⁹⁵ Ibid., Ibid., 63

¹⁹⁶ Ibid., Ibid., 204

¹⁹⁷ Ibid., Ibid., 472-73; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, 29-30; *Zlostavljeni Zeus*, fr. 3

¹⁹⁸ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 182-3

¹⁹⁹ Ibid., Ibid., 162

²⁰⁰ Boardman 1988, 731, Škiljan *et al.* 1996, 35-7; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, 35; *Antej*, fr. 4

²⁰¹ Ibid.; Škiljan *et al.* 1996, 362

²⁰² Ibid., Ibid., 424

²⁰³ Ibid., Ibid., 17-18; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, 82; *Lin*, fr. 25

²⁰⁴ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 413-14; o piscu Cf. Lesky 2001, 624-27; fragmenti: Pickard-Cambridge 1900, *Lažni Heraklo*, fr. 74

²⁰⁵ Škiljan *et al.* 1996, 156; cf. Lesky 2001, 718

²⁰⁶ Ibid., Škiljan *et al.* 1996, 56; cf. Lesky 2001, 711-713

²⁰⁷ Lesky 2001, 714; cf. Kerényi 1974, 157

966-69), tjeranju grabežljivih ptica sa Stimfalskog jezera u Arkadiji (Ap. Rhod. *Argon.* 2. 1052-1054), uzimanje jabuka iz vrta Hesperida (Ap. Rhod. *Argon.* 4. 1393-1409), u kojem su se našli i sami Argonauti i vidjeli mrtvog zmaja Ladona. Tu se spominje i lernejska Hidra (Ap. Rhod. *Argon.* 4. 1404) čijim su otrovom bile obložene Heraklove strijele koje su ubile Ladona.

Za razliku od Apolonijeva epa, Teokritova idila *Hila* (grč. Ἰλας, Theoc. 13) koja opisuje nesretan kraj Heraklova miljenika sugerira da je Heraklo sam otišao u Kolhidu i ipak sudjelovao u krađi Zlatnog Runa.²⁰⁸ Pjesnik *Idila* (grč. *Ειδύλλια*), Teokrit iz Sirakuze (grč. Θεόκριτος, 3. st. pr. Kr)²⁰⁹ Heraklu je posvetio tri od ukupno dvadeset i četiri pjesme iz zbirke. Osim već spomenutog *Hile*, tu je *Mali Heraklo* (grč. *Ἡρακλίσκος*, Theoc. 24) u kojem se pripovijeda epizoda iz junakova djetinjstva, kad je već u kolijevci ubio zmiје koje je na njega poslala Hera²¹⁰, i *Heraklo ubojica lavova* (grč. *Ἡρακλῆς λεοντοφόνος*, Theoc. 25), koji je zbog svoje opsežnosti i strukture zapravo epilij i postoje sumnje da je Teokritov, a sadržava tri nevažne epizode vezane uz Heraklov drugi posjet Augiji, kad je zahtjevaio svoju plaću za čišćenje njegovih staja. Opisuje se Heraklov dolazak na dvor i pokazivanje stada goveda koje je Helije dao svom sinu Augiji, a u posljednjem dijelu pjesme Heraklo Augijinom sinu Fileju (kojeg je nakon što je porazio Augiju postavio na elidsko prijestolje) prepričava svoj prvi zadatak, ubojstvo nemejskog lava.²¹¹

U klasičnom razdoblju Heraklov je lik dobio dubinu. Osim cijelog spektra božanskih aspekata Heraklovih, njegovim se ljudskim, grešnim dijelom osobito bavila tragedija (Sofoklo i Euripid). Njegov se mit počeo interpretirati na različite načine, a Heraklov je lik poslužio i filozofima u njihovim djelima, kao personifikacija različitih ideja. Najpoznatija je svakako alegorijska priča o mladom Heraklu na raskršću, koji mora izabrati želi li nastaviti putem Vrline ili Zloće, dio *Hora* (grč. Ὁραί), djela sofista Prodika s Keja (grč. Πρόδικος, 5. st. pr. Kr), sačuvana kod Ksenofonta (Xen. Mem. 2. 121-33).²¹² Antisten iz Atene (grč. Ἀντισθένης, 5/4. st. pr. Kr), utemeljitelj kiničke škole, napisao je tri spisa o Heraklu: *Heraklo ili O snazi* (grč. *Ἡρακλῆς ἢ Περὶ ἰσχύος*), koji je fragmentarno sačuvan²¹³, te dva koji su se sačuvali samo kao naslovi, *Heraklo ili Mida* (grč. *Ἡρακλῆς ἢ Μίδα*) i *Heraklo ili O razumu i snazi* (grč. *Ἡρακλῆς ἢ Περὶ φρονήσεως ἢ ἰσχύος*).²¹⁴

²⁰⁸ Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 706; cf. Kerényi 1974, 157

²⁰⁹ Boardman 1988, 731; Škiljan *et al.* 1996, 572; Lesky 2001, 702-3

²¹⁰ Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 706; cf. Kerényi 1974, 134-35

²¹¹ Boardman 1988, 731; Lesky 2001, 709; cf. Kerényi 1974, 151-52, 184-85

²¹² Boardman 1988, 731; Škiljan *et al.* 1996, 501; Lesky 2001, 347

²¹³ Lesky 2001, 495; Winkelmann, August Wilhelm. *Antisthenis Fragmenta*. Zurich (Turici): Meyer et Zeller, 1842., 15; fragmenti 1-5

²¹⁴ Boardman 1988, 731; Škiljan *et al.* 1996, 43-4; Lesky 2001, 494-5

Najviše informacija važnih za proučavanje mitova vezanih uz Herakla i njegova putovanja po Sredozemlju pružaju djela povjesničara, genealoga, geografa i mitografa. Herodot (grč. Ἡρόδοτος, 5. st. pr. Kr, Halikarnas) u *Povijesti* (grč. *Ἱστορίαι*), jednom od temeljnih izvora za proučavanje grčke civilizacije uopće, u čak osam od devet knjiga donosi različite lokalne priče o Heraklu, uz vlastitu kritičku interpretaciju.²¹⁵ U prvoj knjizi spominje ga kao praoca Lidijske dinastije Heraklida, potomaka Heraklove veze s robinjom Jardana, legendarnog lidijskog kralja (Hdt. 1. 7).²¹⁶ Druga knjiga, posvećena Egiptu, uključuje Herodotovo opširno izlaganje o egipatskim bogovima, koje zove grčkim imenima (Hdt. 2. 35-98). Heraklom naziva egipatskog boga Mjeseca (Khonsu, sin Amonov), čiji se mit i kult podudaraju uvelike s onim grčkog heroja (Hdt. 2. 42-3). Herodot želi provjeriti radi li se o istom božanstvu, pa odlazi i u Tir, gdje je veliki hram Herakla-Melkarta i na Tas (također nekadašnja fenička kolonija), pa se uvjerava da je Heraklo drevni bog (Hdt. 2. 43-4). Donosi također i priču o Heraklu i Busiridu, koju odbacuje kao krivu (Hdt. 2. 45).²¹⁷ Egipatski Heraklo je, prema Herodotu, uz Dioniza i Pana, nedavno preuzet kao grčki bog, te smatra da je smrtni junak Heraklo zapravo samo nazvan prema starijem istoime-nom egipatskom božanstvu (Hdt. 2. 145-6). U četvrtoj knjizi Herodot iznosi propovijedanje jonskih Grka o podrijetlu Skita od Herakla (koji je u skitsku zemlju došao tjerajući Gerionova goveda) i polužene-poluzmije (Herodot ju naziva ἔχιδνα διφυής, „zmija dvostruke naravi”, vjerojatno lokalna božica zemlje). Ona mu je rodila tri sina, Agatirsa, Gelona i Skita, koji je postao vladarom istoimenog naroda (Hdt. 4. 8-10).²¹⁸ Heraklom Herodot naziva jedno od skitskih božanstava (Hdt. 4. 59), čiji otisak stopala su pokazivali kraj rijeke Tire (grč. *Τύρας*, Dnjestar; Hdt. 4. 82).²¹⁹ U petoj knjizi ispriopovijedana je priča o spartanskom princu Dorijeju i njegovom osnivanju kolonije na Siciliji, prema mitu iz „Lajevih proročanstava” o Heraklovoj pobjedi nad divom Erikom (Hdt. 5. 43).²²⁰

Plutarh (grč. Πλούταρχος, 1/2. st), grčki filozof i biograf iz Heroneje u svom golemom korpusu od osamdesetak djela koja se tradicionalno nazivaju *Moralia* (grč. *Ἠθικά*) bavio se širokim rasponom tema i ostavio bezbroj neizmjerljivo vrijednih podataka za proučavanje grčke i rimske civilizacije.²²¹ Herakla Plutarh spominje u ra-

²¹⁵ Škiljan *et al.* 1996, 273; Lesky 2001, 306-326

²¹⁶ Jardan je rijeka u Lidiji, također mitski kralj i otac Omfale, kraljice kojoj je Heraklo služio; jedna verzija priče o podrijetlu lidijskih kraljeva (cf. Diod. Sic. 4. 31. 5) začetnikom dinastije smatra sina Omfale i Herakla (Ahela?); Kerényi 1974, 192-3, 197; za interpretaciju mita i usporedbe s orijentalnim božicama i njihovim miljenicima, cf. Farnell 1921, 139-141; Levy 1934, 47, 52; Jourdain-Annequin 1989b, 459

²¹⁷ Lesky 2001, 320-21; cf. Farnell 1921, 97-8

²¹⁸ Cf. Burkert 1979, 87-8

²¹⁹ Jourdain-Annequin 1989b, 316

²²⁰ vidi 3. 1.

²²¹ Škiljan *et al.* 1996, 477-79; cf. Lesky 2001, 799-804

zličitim djelima tog korpusa u različitim kontekstima.²²² Njegovo su najpoznatije djelo *Usporedni životopisi*, paralelno izlaganje i uspoređivanje po jedne grčke i rimske slavne ličnosti (nama je sačuvano njih 22). U Tezejevom Životopisu iznosi najviše podataka o Heraklovu životu, budući da je atenski heroj bio tijesno povezan s Heraklom (Plu. *Vit. Thes.* 6).²²³

Obilje podataka pružaju nam djela geografa i povjesničara Strabona (grč. Στράβων, 1. st. pr. Kr. /1. st., iz Amasije na Pontu)²²⁴, putopisca Pauzanije (grč. Παυσανίας, 2. st., vjerojatno iz Male Azije)²²⁵ i gramatičara Ateneja iz Naukratisa (grč. Ἀθηναίος, 2/3. st).²²⁶ Strabonova *Geografija* (grč. *Γεωγραφικά*) opisuje Europu, Aziju i Afriku uz mnogo podataka o povijesti, umjetnosti i mitologiji, uz autorov kritički osvrt.

Važan je za utvrđivanje lokalnih predaja koje „lokaliziraju mit”, tj. povezuju ga s određenim fizičkim prostorom. Herakla spominje od Stupova u Iberiji do Indije, u gotovo svakoj od 17 knjiga.²²⁷

Pauzanijin *Vodič po Grčkoj* (grč. *Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος*) u deset knjiga opisuje grčke gradove i mjesta i njihove znamenitosti, a zbog detaljnih opisa umjetničkih djela iznimno je važno za identificiranje i rekonstrukciju njihovih ostataka. Njegovi historiografski i mitografski podaci odnose se na prikupljanje starih lokalnih priča, koje autor komentira, ali ne racionalizira. Herakla nalazimo u svim knjigama; osim lokalnih legendi spominju se nebrojena umjetnička djela na kojima Pauzanija prepoznaje Herakla.²²⁸ Neke od mitoloških priča koje donosi Pauzanija su pribjegarstvo

²²² Sedam puta u *O ljubavi* (grč. *Ἐρωτικός*), šest u *Gozbenim pitanjima* (grč. *Συμποσιακά προβλήματα*); četiri u *Grčkim pitanjima* (grč. *Ἄγρια Ἑλληνικά*); o Heraklovom osvajanju Troje, ubijanju Hipolite i borbi s Meropima na Kosu) i *Kako se laskavac može razlikovati od prijatelja* (*Πῶς ἄν τις διακρίνοι τὸν κόλακα τοῦ φίλου*); tri puta u *O Izidi i Ozirisu* (grč. *Περὶ Ἰσιδος καὶ Ὀσίριδος*); povezivanje Herakla s egipatskim božanstvima, cf. Herodot), *Zbirci usporednih grčkih i rimskih povijesnih priča* (grč. *Συναγωγή ἱστοριῶν παραλλήλων Ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν*), uvjetno Plutarhovo; spominje se Heraklova pobjeda nad Eubejskim kraljem Pirrhomom, napadanje Ehalije, ubijanje Busirida u Egiptu i obrana Gerionovih goveda od kralja Fauna u Italiji), u *Onima koje božanstvo kažnjava sa zakašnjenjem* (grč. *Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρουμένων*), vezano uz krađu tronošca u Delfima), u *Spartanskim izrekama* (grč. *Ἀποφθέγματα Λακωνικά*), kao predak spartanskih kraljeva) i u *O lažnom stidu* (grč. *Περὶ δυνωπίας*); po dva puta se spominje u *O Aleksandrovoj sreći ili vrlini* (grč. *Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς*), kao praotac Aleksandrov), u *O izgnanstvu* (grč. *Περὶ φυγῆς*), gdje citira Euripidove stihove o Heraklovoj zbunjenosti svojim tebenskim i argivskim podrijetlom), u *O neostvarenim proročtvima* (grč. *Περὶ τῶν ἐκλελοιπῶτων χρηστηρίων*); jedanput u *O slonu E u Delfima* (grč. *Περὶ τοῦ εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς*), o Heraklovoj krađi delfskog tronošca nakon oslobađanja Prometeja) i u *O bratskoj ljubavi* (grč. *Περὶ φιλαδελφίας*), o Heraklovoj ljubavi prema polubratu Ifiklu i nećaku Jolaju) – podaci dobiveni pretraživanjem tekstova pomoću tražilice <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/search>; cf. Škiljan *et al.* 1996, 477-79

²²³ Škiljan *et al.* 1996, 477

²²⁴ *Ibid.* 550

²²⁵ *Ibid.* 463

²²⁶ *Ibid.* 89

²²⁷ Pretraživanje pomoću tražilice <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/search> daje 44 mjesta na kojima se spominje Heraklo.

²²⁸ Pretraživanje pomoću tražilice <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/search> daje 142 mjesta na kojima se spominje Heraklo.

Heraklove djece u Ateni (Paus. 1. 32), rat protiv Hipokoonta i postavljanje Tindareja na prijestolje u Argu (Paus. 2. 18, 3. 1), priča o Heraklu i Eriku na Siciliji (Paus. 3. 16), osnivanje Olimpijskih igara (Paus. 5. 14), zauzimanje Pila (Paus. 6. 25). Vezano uz zadatke spominju se tri mjesta gdje se nalazi „ulaz u podzemlje” kroz koji je Heraklo doveo Kerbera (Paus. 2. 31. Troizen i Paus. 2. 35. Hermiona u Argolidi, Paus. 3. 25. rt Tenar na krajnjem jugu Peloponeza), lernejska Hidra (Paus. 2. 37), krađa Geronove stoke (Paus. 4. 34), stimfalske ptice (Paus. 8. 22) i erimantski vepar (Paus. 8. 24), te oslobađanje Prometeja (Paus. 5. 11). Puno je mjesta posvećeno Heraklovom poslu kod Augija i kasnijem sukobu (Paus. 5. 1-3).

Atenejeva *Gozba sofista* (grč. *Δειπνοσοφισταί*) nepresušan je izvor podataka o starim autorima i citata njihovih djela, često jedinih fragmenata koji su nam dostupni. Uz Herakla su vezani citati ukupno trideset i dva autora.²²⁹ Osim već ranije spomenutih

Homera, Hesioda, Sofokla, Euripida, Teokrita (citati iz sačuvanih djela), Panijasisa, Pisandra, Stesihora, Bakhilida, Eshila, Friniha, Aheja, Astidamanta, Arhipa, Ferekrate, Platona, Eubula, Efipa, Antifana, Aleksida, Menandra i Diotima (fragmenti izgubljenih djela), tu su fragmenti Fililija (grč. Φιλύλλιος, 5/4. st. pr. Kr. komedija *Heraklo*), Nikohara (grč. Νικοχάρης, 5/4. st. pr. Kr. atenski komediograf, autor *Herakla zborovođe* i *Heraklove svadbe*, izgubljeno), Alkima (grč. Ἄλκιμος, 4. st. pr. Kr. sa Sicilije, autor *Italske/Sicilske povijesti*), Eudoksa (grč. Εὐδοξος, 4. st. pr. Kr. matematičar s Knida), Skitina (grč. Σκυθῖνος, 4. st. pr. Kr. pjesnik s Teja), Difila (grč. Δίφιλος, 4/3. st. pr. Kr. iz Sinope, komedija *Heraklo*), Rintona (grč. Ρίνθων, 4/3. st. pr. Kr. autor komedije *Heraklo*) i Antiklida (grč. Ἀντικλείδης, 3. st. pr. Kr. povjesničar iz Atene).²³⁰ Atenej citira i dva mitografa: Herodora iz Herakleje Pontske i Ferekida iz Atene. Herodorovo (grč. Ἡρόδωρος, 5/4. st. pr. Kr.) je djelo *Priča o Heraklu* (grč. Ὁ καθ' Ἡρακλέα λόγος) fragmentarno sačuvano, a nekad je imalo vjerojatno više od 17 knjiga i iznosilo obilje podataka koje autor tumači racionalistički ili alegorijski.²³¹ Ferekid iz Atene (grč. Φερεκίδης, 5. st. pr. Kr.) autor genealogija mitoloških junaka, objedinjenih u djelu čiji je naslov sačuvan kao *Povijest ili Teogonija* (grč. Ἱστορία ili Θεογονία) bio je izvor kasnijim mitografima.²³²

Najvažniji izvori za mnoge grčke mitove su *Knjižnica* (grč. [Ἱστορικὴ] Βιβλιοθήκη) Diodora sa Sicilije (grč. Διόδωρος Συκελιώτης, 1. st. pr. Kr.)²³³ i istoimeni mitografski priručnik iz 1. st. sačuvan pod imenom Apolodora iz Atene²³⁴. Colette Jourdain-

²²⁹ Škiljan *et al.* 1996, 82; cf. Lesky 2001, 831; pretraživanje pomoću tražilice <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/search> daje 81 mjesto na kojem se spominje Heraklo; pregledavanjem citata u kojima se direktno spominje Heraklo utvrđena su 32 različita autora.

²³⁰ Škiljan *et al.* 1996, str. redom: 208, 436, 20, 184, 637, 133, 513, 39

²³¹ Škiljan *et al.* 1996, 272; cf. Lesky 2001, 329; fragmenti u Müller, Müller & Langlois 1841, FHG, 28-37, fr. 1-34

²³² Škiljan *et al.* 1996, 204; cf. Lesky 2001, 226; fragmenti u Müller, Müller & Langlois 1841, FHG, 78-82, fr. 33, 33e, 33h, 34a, 35, 36a, 36b, 39

²³³ Škiljan *et al.* 1996, 140; cf. Lesky 2001, 758-9

²³⁴ Škiljan *et al.* 1996, 51; cf. Lesky 2001, 833

Annequin provela je istraživanje Pseudo-Apolodorovih izvora i zaključila da većina citiranih autora pripada arhajskom periodu.²³⁵ Diodorovo je djelo historiografsko-mitografska kompilacija starijih autora i to je njegova najveća vrijednost.²³⁶ Heraklu je posvetio velik dio četvrte knjige (Diod. Sic. 4. 8. 1 – 4. 39. 3), donoseći mitološku predaju u cijelosti, zajedno s lokalnim mitovima (vezanim za južnu Italiju i rodnu mu Siciliju) i nekim stranim bogovima koje su Grci povezali s Heraklom.²³⁷ Nakon uvođa (op. cit. 4. 8. 1- 5), Diodor iznosi mit o Heraklu kao da se radi o biografiji: od rođenja (op. cit. 4. 9. 1 – 4. 10. 1) do smrti (op. cit. 4. 38. 1 – 4. 39. 1) i apoteoze (op. cit. 4. 39. 2- 4). Izlaganje o dvanaest zadataka tako prekidaju druge Heraklove avanture.

Zanimljivo je promatrati Diodorovo izlaganje usporedno s onim iz druge knjige Pseudo-Apolodorova mitološka priručnika (Apollod. *Bibl.* 2. 4. 7 – 2. 7. 7).²³⁸ Oba počinju Heraklovim rođenjem (Diod. Sic. 4. 9. 1. – 4. 10. 1; Apollod. *Bibl.* 2. 4. 8).

Pseudo-Apolodor dodaje još i događaje iz Heraklove mladosti, njegov odgoj od poznatih junaka (Apollod. *Bibl.* 2. 4. 9) i epizodu s Tespijevim kćerima (op. cit. 2. 4. 10), koju Diodor navodi iza Zadataka (Diod. Sic. 4. 29. 1-3). Oba se autora slažu da su Heraklu zadaci bili nametnuti zbog ubojstva njegove i Megarine djece, zbog ludi-la koje je na njega poslala Hera, te da će po njihovom izvršavanju steći besmrtnost (Diod. Sic. 4. 11. 1-2; Apollod. *Bibl.* 2. 4. 12). Slijedi nabranje kanonskih dvanaest zadataka, koji su prikazani i na metopama Zeusova hrama u Olimpiji (oko 470 – 456. g. pr. Kr.), iako ne istim redoslijedom (Tablica 1).²³⁹

Što se tiče Heraklovih „usputnih djela”,²⁴⁰ osim mladenačke avanture s Tespijevim kćerima, oba autora spominju Heraklovu osvetu Erginu, kralju Orhomena, zbog poreza koji je nametnuo Tebi (Diod. Sic. 4. 10. 2-5; Apollod. *Bibl.* 2. 4. 11-12),²⁴¹ Heraklovu osvetu Augiji (Diod. Sic. 4. 33. 4; Apollod. *Bibl.* 2. 7. 2-3), ratovanje protiv Driopa (Diod. Sic. 4. 37. 1-2; Apollod. *Bibl.* 2. 7. 7) i pomaganje kralju Egimiju protiv Lapita (Diod. Sic. 4. 37. 3; Apollod. *Bibl.* 2. 7. 7).²⁴² Događaji koji su doveli do Heraklova razaranja Ehalije različito su opisani (Diod. Sic. 4. 31. 1-5; Apollod. *Bibl.* 2. 6. 1-2), iako

²³⁵ Jourdain-Annequin 1989b, 237-239 (Tableau II), 240 (Tableau III), 241-2

²³⁶ Lesky 2001, 758-9

²³⁷ o „Indijskom” Heraklu Diod. Sic. 2. 39. (cf. poglavlje 3. 3, Herakleja u Indiji); o „Egipatskom” op. cit. 3. 74. 4-6 (cf. poglavlje 2. 1)

²³⁸ Cf. Jourdain-Annequin 1989b, 227-249

²³⁹ Redoslijed metopa hrama u Olimpiji koji je opisao Pauzanija (Paus. 5. 10. 9) potvrđen je istraživanjima; na metopama u Olimpiji posljednje je prikazano čišćenje Augijevih staja (nakon Kerbera), što je jedinstven slučaj, vjerojatno ima veze s lokacijom Olimpije u Elidi; metope u Olimpiji najstariji su umjetnički prikaz kanona dvanaest zadataka; Brommer 1953, 62; cf. Robertson, Martin. *A History of Greek Art*. Cambridge University Press, 1975, 276 i d. (citirano u <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/artifact?name=Olympia+Metopes&object=sculpture>, pristupljeno 30. 4. 2015).

²⁴⁰ grč. πάρεργα, epizode uz ciklus dvanaest zadataka i πράξεις, što se odnosi na ratne pohode i plovidbu s Argonautima; Nilsson 1932, 195

²⁴¹ Kerényi 1974, 138

²⁴² Ibid. 184

	Olimpije	Diod. Sic.	Apollod. Bibl.
1	nemejski lav	nemejski lav	4. 11. 3-4
2	lernerjska Hidra	lernerjska Hidra	4. 11. 5-6.
3	stimalfske ptice	erimantski vepar	4. 12. 1-2.
4	kretski bik	kerinejska košuta	4. 13. 1.
5	kerinejska košuta	stimalfske ptice	4. 13. 2.
6	pojas Amazonke Hipolite	Augijeve staje	4. 13. 3.
7	erimantski vepar	kretski bik	4. 13. 4.
8	Diomedove kobile	Diomedove kobile	4. 15. 3-4.
9	Gerionova goveda	pojas Amazonke Hipolite	4. 16. 1-4.
10	jabuke Hesperida	Gerionova goveda	4. 17. 1-2; 4. 18. 2-3.
11	Kerber	Kerber	4. 25. 1, 26. 1.
12	Augijeve staje	jabuke Hesperida	4. 26. 2-4.

Tablica 1: Usporedba redosljeda Heraklovih dvanaest zadataka kod Pseudo-Apolodora i Diodora Sicilskog s prikazima na metopama Zeusovog hrama u Olimpiji

je osnova ista: nakon zadataka, Heraklo je Megaru²⁴³ predao Jolaju za ženu (ubio joj je djecu u napadu ludila pa je nije imao srca zadržati). Za novu ženu poželio je mladu Jolu, kćer Eurita, kralja Ehalije.²⁴⁴ Otac ju je odbio predati, a Heraklo je povrijeđen otišao i kasnije bio upleten u krađu Euritove stoke (kod Diodora on je sam ukrado kobile, dok je kod Pseudo-Apolodora za krađu stoke zapravo odgovoran Autolik).

Kraljev sin Ifit, koji je bio naklon Heraklu, došao je u Tirint riješiti nesporazum, no Heraklo ga u novom napadu ludila bacio s Tirintskih zidina. Taj čin navalio je na

Herakla novu srdžbu bogova, pa je došao u Delfe po savjet – ovdje Pseudo-Apolodor uvrštava epizodu o krađi delfijskog tronošca i svađu Herakla i Apolona (Apollod. *Bibl.* 2. 6. 2) – nesporazum je razriješen Heraklovim odlaskom u ropstvo kod lidijske kraljice

Omfale.²⁴⁵ Heraklov boravak kod Omfale i djela koja je za nju izvršio (lišio zemlju razbojnika Kekropa i Sileja) podudaraju se u oba izvora (Diod. Sic. 4. 31. 6-8, Apollod. *Bibl.* 2. 6. 3), ali samo Diodor spominje sina kojeg je Heraklo začeo s Omfalom (Lam),²⁴⁶ a Pseudo-Apolodor u vrijeme njegove službe smješta putovanje s Argonautima i sudjelovanje u lovu na kalidonskog vepra. Uz putovanje s Argonautima

²⁴³ Ovdje preživjelu, za razliku od Euripidove verzije (Eur. HF, 1063-4).

²⁴⁴ Lokacija Ehalije (grč. Οἰχάλια) nepoznata je bila čak i Strabonu (Str. 8. 3. 6); spominje se u Meseniji, Tesaliji, Etoliji, na Eubeji i u Trahinu; Pseudo-Apolodor ju smješta na Eubeju; cf. Kerényi 1974, 188.

²⁴⁵ Ibid., 188-192; za delfski tronožac Cf. Farnell 1921, 135-7

²⁴⁶ Cf. str. 36, bilj. 239

Diodor (Diod. Sic. 4. 42. 1-7) veže i avanturu u Troji, spašavanje Hesione, kćeri kralja Laomedonta, od morskog čudovišta (grč. κῆτος), koje je poslao Posejdon da se osveti Laomedontu jer mu nije platio kad mu je zajedno s Apolonom utvrdio zidine Troje.

Pseudo-Apolodor tu priču veže uz zadatak s Amazonkama na Pontu (Apollod. *Bibl.* 2. 5. 9).²⁴⁷ Kako bilo, nakon službe kod Omfale Heraklo skuplja vojsku i osvećuje se Laomedontu: razara Troju i ubija sve osim Hesione, koju daje za ženu drugu Telamonu, a pošteđuje i njezinog brata Podarka/Prijama, kojem ostavlja trojansko kraljevstvo (Diod. Sic. 4. 32. 1-5; Apollod. *Bibl.* 2. 6. 4). Nakon toga Pseudo-Apolodor Herakla vodi na Kos (Apollod. *Bibl.* 2. 7. 1), gdje se sukobio s lokalcima i ubio im kralja Euripila i njegovog sina Halkodona.²⁴⁸ Nakon Troje i pohoda na Augiju, Heraklo je zauzeo Pil i postavio Nestora za kralja umjesto njegova oca Neleja (Apollod. *Bibl.* 2. 7. 3), a slično se dogodilo i Hipokoontu u Sparti, na čije je prijestolje vratio njegovu izgnanog brata Tindareja, oca Dioskura (Diod. Sic. 4. 33. 5-6; Apollod. *Bibl.* 2. 7. 3). Za ova „ratna” djela Heraklova, Martin Nilsson smatra da su tek kasnije dodana ciklusu od dvanaest zadataka, s tim da opsada Pila (osobito ako pod tim smatramo vrata Hada) pripada starijem sloju mita, osveta Augiji u Elidi samo je varijacija na temu, opsada Sparte je uklopljena kad je Heraklo postao Lakedemonskim herojem, njegovo rušenje Troje postalo je popularno kad i trojanski ciklus, a njegovo kratko sudjelovanje u plovidbi Argom dokazuje da je kasnije postao dijelom priče.²⁴⁹ Heraklova „usputna” djela (izvršena u vrijeme Euristejevih zadataka) opisana kod Diodora i Apolodora uključuju još sukob s Aresovim sinom Kiknom u Tesaliji (Diod. Sic. 4. 37. 4; Apollod. *Bibl.* 2. 5. 11) u vrijeme posla s Diomedovim kobilama,²⁵⁰ oslobađanje Prometeja sa stijene skitskog Kavkaza (Diod. Sic. 4. 15. 2, Apollod. *Bibl.* 2. 5. 11),²⁵¹ sudjelovanje u bitci bogova i Giganta (Diod. Sic. 4. 15. 1;

²⁴⁷ Pseudo-Apolodor ih smješta u Temiskiru (grč. Θεμισκυρα), u okolici današnjeg grada Terme u Turskoj; tamo Amazonke smješta i Pauzanija (Paus. 1. 2. 1); cf. <http://pleiades.stoa.org/places/857350>, pristupljeno 30.4.2015.

²⁴⁸ Plutarh (Plut. Quaes. Gr. 304c-e / 58 u cit. izdanju) donosi lokalnu priču o Heraklovu braku s Euritovom kćeri Halkiopom (vidi str. 22); Kerényi 1974, 162 smatra da je Euripil (grč. Εὐρύπιλος, može se prevesti sa „onaj širokih vrata”) jedna od varijanti boga podzemlja, kao i Eurit iz Ehalije (Ibid. 188; grč. Εὐρυτος, „dobar strijelac”), čija kći je također postala Heraklovom ženom nakon mnogih iskušenja; tu bi se možda mogao ubrojiti i sam Euristej (grč. Εὐρυστεύς, „nadaleko moćan”), mikenski kralj koji je Heraklu nametnuo zadatke (Ibid. 132); za Euripila Cf. PWRE11, 1347-8, s. v. „Eurypylos, 2”, o paralelama razaranje Ehalije i borbe s Hadom kod „Pila”, citira Maas, E. Theokrits Dionysos aus Einer Inschrift Erläutert, „Hermes“ 26, 1891, 180, bilj 2; cf. Ibid, 1351, s. v. „Eurypylos, 13”, za Euripilovu povezanost s Hadom prema Hom Il. 23. 74. citira E. Schwarz, Quaestiones Herodotae, Rostock 1890, 11 i d. (Tümpel, K)

²⁴⁹ Nilsson 1932, 196-7; Ap. Rhod. Argon. 1. 1290-96 stavlja u Telamonova usta srditu primjedbu kako sada Jazon može doći do izražaja

²⁵⁰ Kerényi 1974, 157-8

²⁵¹ Prometej je Herakla usmjerio do vrta Hesperida; već kod Hesioda (Theog. 517-520) mjesto na kojem je okovan Prometej nalazi se blizu Atlasa i vrta Hesperida; jednako i Aesch. Frag. 109-112, gdje Prometej daje Heraklu upute i šalje ga prvo na sjever do Skita i dalje preko ligurske zemlje; prema tome Kavkaz i Atlas nalazili bi se na osi sjever-jug (koju podupire Atlas), umjesto na krajnjem istoku i zapadu svijeta; cf. Ibid., 173-4

Apollod. *Bibl.* 2. 7. 1)²⁵² i osnivanje Olimpijskih igara (Diod. Sic. 4. 14. 1-2; Apollod. *Bibl.* 2. 7. 2)²⁵³. Tim se „djelima” pribrojavaju i dvije neslavne epizode: ubojstvo Kentaura Fola i ranjavanje Hirona u metežu koji je nastao otvaranjem posude s Dionizovim vinom (Diod. Sic. 4. 12. 3-8; Apollod. *Bibl.* 2. 5. 4)²⁵⁴ i začecje sina Telefa s Augom, kćeri kralja Aleja i svećenicom u hramu Atene Aleje u arkadskoj Tegeji (Diod. Sic. 4. 33. 7-10; Apollod. *Bibl.* 2. 7. 4).²⁵⁵ Heraklov boravak u Kalidonu u Etoliji i prijateljstvo s princom Meleagrom rezultirao je brakom s njegovom sestrom, Enejevom kćeri Dejaninom. Opisi obrane Dejanire, najprije od riječnog boga Ahelaja, a zatim i od nasrtljivog Kentaura Nesa (Diod. Sic. 4. 34. 1, 4. 35. 3-4, 4. 36. 2; Apollod. *Bibl.* 2. 7. 4), kod Pseudo-Apolodora drže se tradicije, dok se Diodor odlučuje za racionalizaciju u slučaju Ahelaja: u njegovom tekstu radi se o skretanju korita rijeke radi dobivanja plodna zemljišta, što simbolizira „rog obilja” koji je Heraklo otrgao Ahelaju prema mitu (Diod. Sic. 4. 35. 3-4).²⁵⁶ Konačno razorivši Ehaliju (Diod. Sic. 4. 37. 5; Apollod. *Bibl.* 2. 7. 7),²⁵⁷ Heraklo je osvojio Jolu, ali je navukao na sebe ljubomoru žene Dejanire koja ga je pokušala vratiti ljubavnim napitkom od Nesove krvi. Otrovnna krv uzrokovala mu je takve patnje da je sam sebe spalio na lomači na gori Eti. Ipak, božanskom intervencijom Herinom, Heraklo je prenesen na Olimp, doživši besmrtnost i Hebu za ženu (Diod. Sic. 4. 38. 1-4. 39. 5; Apollod. *Bibl.* 2. 7. 7).²⁵⁸

Iako se ova izlaganja mitološke građe o Heraklu uvelike podudaraju, u osnovi su različita: dok Pseudo-Apolodorov priručnik sažima izvore donoseći tradicionalnu mitološku pripovijest, uz tek poneke usporedbe s „novijim pričanjem”, Diodor Sicilski oslanja se upravo na novije predaje, osobito iz svoje domovine. Često donosi racionalne interpretacije mita, svjestan da su njegovi suvremenici neskloni posve vjerovati mitovima.²⁵⁹ Razlikuju se također u odabiru tema koje će detaljnije razraditi. Iako Didor u svom izlaganju opisuje sve Heraklove pothvate, uključujući one na krajnjem istoku (Indijski „Heraklo”, Diod. Sic. 2. 39) i jugu (egipatski „Heraklo”, op. cit. 3. 74. 4-6, kažnjavanje Busirida u Egiptu, op. cit. 4. 18. 1. i Anteja u Libiji, 4. 17. 4-5), detaljno se bavi Heraklovim putovanjem na Zapad i povratkom s Gerionovim govedima, opisujući njegov put kroz „Keltiku” (Diod. Sic. 4. 19. 1-2), preko Alpi

(op. cit. 4. 19. 3-4), Liguriju (op. cit. 4. 20. 1), Lacij (op. cit. 4. 21. 1-5), južnu Italiju (op. cit. 4. 22. 1-6) i Siciliju (op. cit. 4. 23. 1-5), s posebnim osvrtom na njegova djela u rodnom mu Agiriju (napravio je jezero, ustanovio kult Geriona i Jolaja) i Krotonu. (op. cit. 4. 24. 1-7). Pseudo-Apolodor taj put spominje samo usput uz zadatak s Gerionovim govedima (Apollod. *Bibl.* 2. 5. 10), dok veću pažnju posvećuje Heraklovim putovanjima po Maloazijskoj obali (od Troje, Omfale i Amazonki, do ubojstva Minoosovih sinova na Paru i hrvanja s Protejevima sinovima na Tasu; Apollod. *Bibl.* 2. 5. 9).²⁶⁰ Upravo su zato Diodorova i Pseudo-Apolodorova *Biblioteka* najvažniji izvori za praćenje Heraklovih putovanja.

POPIS LITERATURE

- Antonaccio, Carla Maria. *Colonisation: Greece on the Move 900 – 480*. u: *Cambridge Companion to Archaic Greece*, ed. H. A. Shapiro, 201–24. Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2007.
- Barringer, Judith M. *The Temple of Zeus at Olympia, Heroes, & Athletes*. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 74, no. 2/travanj 2005, 211–41.
- Boardman, John. *Herakles*. u: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC), vol. 4.1 (Eros-Herakles)*, Artemis, Zürich & München, 1988, 728–838.
- Bremmer, Jan N. *The Rise of the Hero Cult & the New Simonides*. *Zeitschrift für Papyrologie Und Epigraphik* 158/siječanj 2006, 15–26.
- Brommer, Frank. *Herakles: Die Zwölf Taten des Helden in antiker Kunst und Literatur*. Böhlau-Verlag, Münster & Köln, 1953.
- Burkert, Walter. *Greek Religion*. Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1985.
- Bursian, Konrad. *Geographie von Griechenland* Teubner, Leipzig, 1862.
- Campbell, David A, ed. *Greek lyric poetry: a selection of early Greek lyric, elegiac, and iambic poetry*. Bristol Classical Press & Macmillan Education, Bristol, 1982.
- Evans, Arthur. *Scripta Minoa: The Written Documents of Minoan Crete, with Special Reference to the Archives of Knossos*. Clarendon Press, Oxford, 1909.
- Farnell, Lewis Richard. *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality; the Gifford Lectures Delivered in the University of St Andrews in the Year 1920* The Clarendon Press, Oxford, 1921.
- Frazer, James George. *Adonis, Attis, Osiris; Studies in the History of Oriental Religion* Macmillan & co, limited, London, 1907.
- Hernandez, M P Nieto. *Heracles & Pindar*. *Mètis Anthropologie Des Mondes Grecs Anciens* 8, br. 1/1993, 75–102
- Hornblower, Simon, & Spawforth, Antony ed. *The Oxford Classical Dictionary 3 edition*. Oxford University Press, Oxford & New York, 1996
- Jourdain-Annequin, Colette. *De l'espace de la cité à l'espace symbolique Héraclès en Occident*. *Dialogues d'histoire ancienne* 15, br. 1/1989, 31–48

²⁵² Pseudo-Apolodor gigantomahiju stavlja nakon Heraklovog razaranja Troje i događaja na Kosu (Apollod. *Bibl.* 2. 7. 1; cf. 1. 6. 1-2)

²⁵³ Diodor navodi da je Auga s nerodenim djetetom otpremljena u Miziju, gdje se razvio kult njezinog sina Telefa; cf. Farnell 1921, 142; Kerényi 1974, 337-38

²⁵⁴ Cf. Kerényi 1974, 197-201; vidi str. 18.

²⁵⁵ Cf. *Ibid.*, 201

²⁵⁶ Cf. *Ibid.* 201-205

²⁵⁷ Jourdain-Annequin 1989b, 240-245; s druge strane, Diodor uzvisuje Julija Cezara u božansko-mitološke sfere

²⁵⁸ (*Ibid.*, 246)

²⁵⁹ *Ibid.* 246-8; cf. 254, fig. 24

- Kerényi, Karl. *The Heroes of the Greeks*. Thames & Hudson, London, 1974.
- King, Leonard William. *The Seven Tablets of Creation : Or The Babylonian and Assyrian Legends Concerning the Creation of the World and of Mankind*. Luzac, London, 1902.
- Levy, G Rachel. *The Oriental Origin of Herakles*. The Journal of Hellenic Studies 54/siječanj 1934, 40–53
- Lincoln, Bruce. *The Indo-European Cattle-Raiding Myth*. History of Religions 16, br. 1/ kolovoz 1976, 42–65
- Malkin, Irad. *A Small Greek World: Networks in the Ancient Mediterranean*. Oxford University Press, Oxford & New York, 2011.
- Malkin, Irad. *Networks and the Emergence of Greek Identity*. Mediterranean Historical Review 18, br. 2 /2003, 56–74
- Malkin, Irad. *Postcolonial Concepts and Ancient Greek Colonization*. Modern Language Quarterly 65, br. 3 /2004, 341–64
- Malkin, Irad. *The Returns of Odysseus: Colonization and Ethnicity*. University of California Press, Berkeley, 1998.
- Mallory, James P. *Indoeuroljani: zagonetka njihova podrijetla : jezik, arheologija, mit; preveo Ranko Matasović*. Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- Matasović, Ranko. *A Reader in Comparative Indo-European Religion*, 2010. http://www.ffzg.hr/~rmatasov/PIE_Religion.pdf
- Matijašić, Robert. *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*. Leykam Internat, Zagreb, 2009.
- Nilsson, Martin Persson. *Mycenaean Origin of Greek Mythology* University of California Press, Berkeley, 1932. <http://sacred-texts.com/cla/mog/mog13.htm> (reprint 1973)
- Nilsson, Martin Persson. *The Minoan-Mycenaean Religion and Its Survival in Greek Religion*. Biblo & Tannen Publishers, New York, 1950.
- Peck, Harry Thurston. *Harper's Dictionary of Classical Literature and Antiquities*. Harper & Brothers, New York, 1898.
- Puhvel, Jaan. 'Meadow of the Otherworld' in *Indo-European Tradition*. Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung 83, br. 1/siječanj 1969, 64–69
- Škiljan, Dubravko; Bricko, Marina; Novaković, Darko; Salopek, Damir & Šešelj, Zlatko. *Leksikon Antičkih Autora (Lexicon Scriptorum Antiquorum)*. Latina & Graeca : Matrica hrvatska, Zagreb, 1996.
- Smith, William. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. Little, Brown & Co , Boston, 1854.
- Stafford, Emma. *Herakles Between Gods and Heroes. u: The Goods of Ancient Greece: Identities and Transformations*. Edinburgh Leventis Studies 5, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2010, 228–44
- Stillwell, Richard; MacDonald, William Lloyd; Holland McAllister, Marian. *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1976.
- Tullon, Hubert. *Héraclès: archéologie des 'Travaux'*, 2012. http://hubert.tullon.free.fr/operaminora/public/He_racle_s_-_arche_ologie_des_Travaux.pdf
- von Wilamowitz -Moellendorff, Ulrich. *Euripides Herakles*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1895.

- West, Martin L. & Merkelbach, Reinhold. *Fragmenta Hesiodica Ediderunt: R Merkelbach et ML West*. Oxford University Press, Oxford, 1967.
- Zamarovskiy, Vojtech. *Junaci Antičkih Mitova*; preveli Predrag i Mirko Jirsak. Školska knjiga, Zagreb. 1973.
- Zaninović, Marin. *Heraclea Pharia*. In *Od Helena do Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, 45–58
- Brill's *New Pauly vol. II (Dem-Ius) & vol. IV (Oly-Rul)*. ed. Hubert Cancik & Helmuth Schneide. Brill Online, 2006. <http://referenceworks.brillonline.com>
- Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa) Halbband 15, Band VIII,1 (Helikon-Hestia)*. J.B. Metzlersche Buchhandlung, Stuttgart, 1912.
- POPIS IZVORA
- Claudii Aeliani de natura animalium libri xvii, varia historia, epistolae, fragmenta, Vol 2*. Rudolf Hercher. In Aedibus B. G. Teubneri. Lipsiae. 1866. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0590>
- Aeschylus, with an English translation by Herbert Weir Smyth. Vol. 2 Agamemnon. Libation-bearers. Eumenides. Fragments*. London Heinemann, 1930. <http://www.theoi.com/Text/AeschylusFragments.html>
- Aeschylus, with an English translation by Herbert Weir Smyth, Ph. D. in two volumes. 1. Prometheus*. Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1926. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0009>
- Ammianus Marcellinus. With An English Translation*. John C. Rolfe, Ph. D., Litt. D. Cambridge Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1935-1940. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0081>
- Argonautica. Apollonius Rhodius. commentary on Apollonius: Argonautica*. George W. Mooney. London. Longmans, Green. 1912. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0068>
- Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology*. R. Scott Smith & Stephen Trzaskoma. Indianapolis: Hackett Pub, 2007.
- Aristotel. O pjesničkom umijeću*. ed. Zdeslav Dukat. Zagreb. Školska knjiga, 2005.
- Flavii Arriani Anabasis Alexandri*. A. G. Roos. in aedibus B. G. Teubneri. Leipzig. 1907. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0530>
- Arriani Nicomediensis Scripta Minora*. Rudolf Hercher & Alfred Eberhard. in aedibus B. G. Teubneri. Leipzig. 1885. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0533>
- Ath. Athenaeus. The Deipnosophists; with an English Translation by. Charles Burton Gulick*. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1927. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0405>
- Bacchylides. The Poems and Fragments*. ed. Richard Claverhouse Jebb. Cambridge: University press, 1905. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0063>

- The Commentaries of Caesar. commentaries on the Civil War.* ed. William Duncan. St. Louis. Edwards and Bushnell. 1856. *C. Iuli Caesaris Commentariorum, pars posterior.* <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0076> ed. Renatus du Pontet. Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. 1901.
- Callimachus. Hymni et eprigrammata.* ed. Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff. Berlin. Weidmann. 1897. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0226> *Kalimah. Himne ; Epigrami ; Fragmenti.* ed. Branimir Glavičić. Filološka biblioteka, sv. 12. Zagreb: Demetra, 2010.
- M. Tullius Cicero. M. Tulli Ciceronis Orationes: Recognovit brevis adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark.* Albert Clark. Oxonii. Ed. Typographeo Clarendoniano. 1909. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0015>
- The Correspondence of M. Tullius Cicero.* Ed. R. Y. Tyrrell & L. C. Purser. Dublin University Press. 1894. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0009%3>
- M. Tulli Ciceronis Orationes: Divinatio in Q. Caecilium. In C. Verrem Recognovit brevis adnotatione critica instruxit Gvlielmvs Peterson Rector Vniversitatis MacGilliana.* William Peterson. Oxford. Ed. Typographeo Clarendoniano. 1917. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0012>
- Clementis Alexandrini Opera omnia, juxta edit. Oxon. 1715 / accedunt D. Nicolai Le Nourry, comentaria in omnes Clementis Alexandrini libros, accurante et recognoscente J. -P. Migne, Bibliothecae Cleri Universae, sive cursuum completorum in singulos scientiae ecclesiasticae Ramos editore.* Vol. 8. Patrologia Graeca. Turnholti (Belgium): Typographi Brepols Editores Pontificii, 1856. <http://www.documentacatholicaomnia.eu/>.
- Caesar, Alexandrian, African and Spanish Wars. With an English Translation by A. G. Way.* Cambridge Harvard University Press, 1955. <http://archive.org/details/alexandrianafric00caesuoft>.
- Demosthenis. Orationes.* 21-30 eDiod. Sic. H. Butcher and W. Rennie. Oxonii. E Typographeo Clarendoniano. 1907 & 1921. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0073>
- Diodorus of Sicily: In Twelve Volumes. II, Books II (continued) 15- IV, 58.* ed. C.H. Oldfather. The Loeb Classical Library, William Heinemann Ltd. London, Cambridge, Mass: Harvard University Press. 1953.
- Životi i mišljenja istaknutih filozofa: u deset knjiga.* ed. Vilhar, Albin. 3. izd. Filozofska Biblioteka. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1985.
- Euripides. Cyclops. Alcestis. Medea.* ed. David Kovacs. The Loeb Classical Library, LCL 12. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1994. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0087>
- Euripides. Children of Heracles ; Hippolytus ; Andromache ; Hecuba.* ed. David Kovacs. Loeb Classical Library, LCL 484. Cambridge: Harvard University Press, 1995. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0103>

- Euripides, Heracles in Euripidis Fabulae, vol. 2.* Gilbert Murray. Oxford. Clarendon Press, Oxford. 1913. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0101>
- Herodot, Povijest.* Dubravko Škiljan. 2. izd. Grčki i Rimski Klasici sv. 4. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.
- The Homeric Hymns and Homerica with an English Translation by Hugh G. Evelyn-White. Shield of Heracles.* Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1914. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0127>
- Hesiodus, Theogony and Works and Days.* Martin L. West. The World's Classics. Oxford-London: Oxford University Press, 1989. *Poslovi i dani ; Postanak bogova ; Homerove himne.* Branimir Glavičić, ed. Filološka biblioteka Dimitrija Savića 6. Zagreb, Demetra, 2005.
- Hieroclis Synecdemvs et notitiae graecae episcopatum: Accedunt Nili Doxapatris Notitia patriarchatum et locorum nomina immutata.* in aedibus F. Nicolai, 1866.
- Die Chronik des Hieronymus / Hieronymi Chronicon. Eusebii Werke 7.* Helm, Rudolf, ed. J. C. Hinrichs, Leipzig, 1902. <http://archive.org/details/p2werkee07euse>.
- Homer, Ilijada.* Tomo Maretić, uredio Stjepan Ivšić. 8. izd. Biblioteka Vijenac 23. Zagreb: Matica hrvatska, 1987.
- Homer, Odiseja.* Tomo Maretić, uredio Stjepan Ivšić. 6. (Matičino 5) izd. Biblioteka Vijenac 24. Zagreb: Matica hrvatska, 1987.
- Apollodorus' Library and Hyginus' Fabulae: Two Handbooks of Greek Mythology.* R. Scott Smith & Stephen Trzaskoma. Indianapolis: Hackett Pub, 2007.
- Poslovi i dani ; Postanak bogova ; Homerove himne.* Branimir Glavičić, ed. Filološka biblioteka Dimitrija Savića 6. Zagreb, Demetra, 2005.
- Hesychii Alexandrini lexicon.* ed. Moritz Schmidt. Sumptibus Hermanni Dufftii (Libraria Maukiana), 1867. <http://archive.org/details/hesychiialexand00schmgoog>.
- Isocrates with an English Translation in three volumes, by George Norlin, Ph. D., LL. D.* Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1980. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0143%3Aspeech%3D1%3Asection%3D1>
- Itinerarium Antonini Avgvsti et Hierosolymitanum ex libris manuscriptis ediderunt G. Parthey et M. Pinder.* Parthey, Gustav Friedrich Constantin, and Moritz Edward Pinder. Berolini, F. Nicolai, 1848. <http://archive.org/details/itinerariumanto00pindgoog>.
- Flavii Iosephi opera. Antiquitates Judaicae.* B. Niese, Ed. Berlin. Weidmann. 1892. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0145>
- Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus. translated, with notes, by the Rev. John Selby Watson.* London: Henry G. Bohn, York Street, Convent Garden. 1853. <http://www.attalus.org/info/justinus.html>
- Livy. Books XXVIII-XXX With An English Translation. The History of Rome, Book 28.* Frank Gardener Moore ed. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1949. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0206> *Livy. Books XXXV-XXXVII With*

- An English Translation. The History of Rome, Book 36.* Evan T. Sage ed. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1935. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0165> *Livy. Books XXXVIII-XXXIX with an English Translation. The History of Rome, Book 38.* Evan T. Sage ed. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1936 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0166>
- Lucian. Works with an English Translation by A. M. Harmon.* Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1913. 1. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0423>
- Hieroclis Synecdemvs et notitiae graecae episcopatum: Accedunt Nili Doxapatrii Notitia patriarchatum et locorum nomina immutata.* in aedibus F. Nicolai, 1866.
- Publius Ovidius Naso, Metamorfoze.* Tomo Maretić. Biblioteka Jutarnjeg Lista 15. Zagreb: Europapress holding, 2008.
- Pausaniae Graeciae Descriptio. 3 vols.* F. Spiro ed. Leipzig: Teubner, 1903. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0159>
- The Odes of Pindar including the Principal Fragments with an Introduction and an English Translation by Sir John Sandys, Litt. D., FBA.* Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1937. <https://archive.org/details/odesofpindarsand00pinduoft>
- Plato in Twelve Volumes, Vol. 9, Ion* translated by W. R. M. Lamb. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1925. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0180%3Atext%3DIon>
- Platon, Zakoni.* Veljko Gortan & Branko Bošnjak. Zagreb: Kultura, 1957.
- Plato in Twelve Volumes, Vol. 9, Timaeus* translated by W. R. M. Lamb. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1925. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0180%3Atext%3DTim>.
- Naturalis Historia. Pliny the Elder.* Karl Friedrich Theodor Mayhoff. Lipsiae. Teubner. 1906. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>
- Plutarch, Moralia. De genio Socratis.* Gregorius N. Bernardakis. Leipzig. Teubner. 1891. 3. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0305>
- Plutarch, Moralia. Mulierum virtutis.* Gregorius N. Bernardakis. Leipzig. Teubner. 1891. 3. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0206>
- Plutarch, Moralia. Amatoriae narrationes.* Gregorius N. Bernardakis. Leipzig. Teubner. 1891. 3. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0316>
- Plutarch. Moralia. Quaestiones Graecae.* Frank Cole Babbitt. Cambridge, MA. Harvard University Press. London. William Heinemann Ltd. 1936. 4. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0213>
- Usporedni Životopisi.* Zdeslav Dukat. Biblioteka Posebna Izdanja / Nakladni Zavod Globus. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2009.
- Polyaeni Strategematon libri octo.* Translated by Ioannes Melber, Woelfflin, Eduard von, and Rudolf Schöll, eds. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, 1887. <http://archive.org/details/polyaenistrategie00polyuoft>.

- Historiae. Polybius.* Theodorus Büttner-Wobst apud L. Dindorf. Leipzig. Teubner. 1893-. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0233>
- Pomponius Mela's Description of the World.* F. E. Romer. University of Michigan Press. 1998. <https://books.google.hr/books?id=6AplSod8IDcC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Procopius, Vol. 7: On Buildings, General Index.* Translated by H. B. Dewing and Glanville Downey. Cambridge Mass; London: Harvard University Press, 1940. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Procopius/Buildings/4A*.html
- Scylacis Caryandensis Periplus maris ad litora habitata Europae et Asiae et Libyae.* in *Geographi graeci minores.* Karl Müller. Parisiis, 1855. <https://archive.org/stream/geographigraeci00philgoog#page/n177/mode/2up>
- Scymni Chii Periegesis quae supersunt.* Hermann Theodor Dittrich. Sumptibus B. G. Teubneri, 1846. <http://archive.org/details/scymnichiiiperie00dittgoog>
- Claudii Ptolemaei geographia.* ed. Karl Friedrich August Nobbe. Lipsiae, Sumptibus et typis Caroli Tauchnitii, 1843. <http://archive.org/details/claudiiptolemaei01ptol>
- Sophocles. Vol 2: Ajax. Electra. Trachiniae. Philoctetes with an English translation by F. Storr.* The Loeb classical library, 21. London/New York. William Heinemann Ltd; The Macmillan Company. 1913. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0195> (Trach) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0193> (Phil) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0191> (OT) *Sofoklove tragedije.* ed. Koloman Rac. Zagreb: Matica hrvatska, 1913.
- Strabo, Geographica.* ed. A. Meineke. Teubner, Leipzig. 1877. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0197%3Abook%3D1%3Achapter%3D1%3Asection%3D1>
- Theocritus, Idylls.* R. J. Cholmeley, M. A. London. George Bell & Sons. 1901. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0228%3AId>.
- Tukidid, Povijest Peloponeskog Rata.* Stjepan Telar & Damir Salopek. Grčki i Rimski Klasičari, sv. 9. Zagreb: Matica hrvatska, 2009.
- Xenophon in Seven Volumes, 3.* Carleton L. Brownson. Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London. 1922. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0202>
- Xenophontis Opera Omnia; Hellenica.* Ed. E. C. Marchant. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1900. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0205>.
- Xenophontis Opera Omnia; Memorabilia.* Ed. E. C. Marchant. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press, 1900. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0207>.
- Zosimus, New History.* Book 1. Green, W. & Chaplin, T. London, 1814 http://www.tertullian.org/fathers/zosimus01_book1.htm